

Προβλήματα του ατομικού και συλλογικού πράττειν στο σύστημα των θεσμών

Μενέλαος Γκίβαλος*

Περίληψη

Το πρόβλημα διατύπωσης μιας θεωρίας του θεσμικού πράττειν επικεντρώνεται κατ' εξοχήν στην αποδοχή ή την άρνηση να συνδεθεί το ορθοπρακτικό αίτημα με τα περιεχόμενα των ιστορικο-κοινωνικών διαδικασιών.

Η εργασία αυτή προσεγγίζει το κύριο επιχείρημα του ορθού πράττειν σε τρεις βασικούς θεμελιωτές της κλασικής θεωρίας (Χέγκελ, Μαρξ, Μ. Βέμπερ) και επιχειρεί μια συγκριτική ανάλυση και ανακατασκευή των επιχειρημάτων που συγκροτούν τους αντίστοιχους τύπους του ορθού πράττειν στο σύστημα των θεσμών.

Ως συνέχεια, αλλά και ως ανακατασκευή, των παραδοσιακών τύπων πράττειν, η σύγχρονη προβληματική, είτε προτείνει την εισαγωγή ηθικο-πολιτικών κριτηρίων στους τύπους συγκρότησης του ορθού πράττειν, είτε επαναφέρει το καντιανό αίτημα της σύνδεσης του ορθοπρακτικού πλαισίου με τον τυπικό κανόνα.

Εισαγωγή

Η προσέγγιση της έρευνας στο πρόβλημα μιας θεωρίας της πράξης εμπλέκεται αυτόματα στο πεδίο αντιπαράθεσης των κλασικών θεωριών, ένα πεδίο που χαρακτηρίζεται από την αποδοχή ή τη ριζική άρνηση της

* Λέκτορας Πολιτικής Επιστήμης στο Πανεπιστήμιο Αθήνας.

σύνδεσης του ορθοπρακτικού αιτήματος με «περιεχόμενα» που προκύπτουν από ιστορικο-κοινωνικές διαδικασίες.

Αν και ο μόνος τρόπος για να εισαχθούν δεσμευτικές αξίες είναι να συνδεθούν αυτές με ένα αντίστοιχα δεσμευτικό σύστημα ιστορικο-κοινωνικών περιεχομένων, εν τούτοις εγείρεται ισχυρή η αξίωση του χωρισμού της κοινωνικο-επιστημονικής φορμαλιστικής κατασκευής από οποιαδήποτε δεσμευτική ορθοπρακτική συνέπεια. Η Βεμπεριανή άρνηση για την αποδοχή ενός παρόμοιου δεσμευτικού συστήματος, η οποία εδραϊώνεται σε τύπους ατομικού πράττειν, εντάσσει την κατανόηση του αξιακού πλέγματος σε τύπους ανορθολογικών πλαισίων δράσης, μέσα στα οποία το ατομικό πράττειν οδηγείται αυθαίρετα σε κατασκευαστικά σχήματα αιτιακών αλυσίδων του πράττειν.

Τα Χεγκελιανά επιχειρήματα υποστηρίζουν ότι ορισμένα περιεχόμενα πραγματοποιούνται ιστορικά και χαρακτηρίζονται ως ορθά. Τα ορθά αυτά περιεχόμενα αναφέρονται σε ουσιώδη στοιχεία της πολιτικής πραγματικότητας, ώστε το ατομικό και κοινωνικό πράττειν να αποκτά αξιολογικά χαρακτηριστικά μόνο μέσα στα όρια των θεσμικών κανονιστικών ρυθμίσεων της «έλλογης» κρατικής κυριαρχίας. Η ιδεαλιστική έννοια του πράττειν μέσα στους θεσμούς του Χεγκελιανού κράτους συνδυάζεται με τη θεωρία του καταλογισμού στο ποινικό δίκαιο και αξιολογείται ανάλογα με το βαθμό της συνειδητής βούλησης, η οποία αναπτύσσεται μέσα στο κρατικο-θεσμικό πεδίο.

Στη θεωρία του πραγματικού πράττειν η πρόθεση του δρώντος δεσμεύεται και καθοδηγείται από την πρακτική νομοτέλεια. Διαμορφώνεται μια ριζική αναντιστοιχία μεταξύ του ελεύθερου πράττειν και του ατομικού και συλλογικού πράττειν, που διαμορφώνεται από το δεσμευτικό πράττειν των μηχανισμών της αγοράς.

Μέσα από τους όρους των τυπικών κοινωνικών συμπεριφορών οι δρώντες αποκτούν συνείδηση της όλης διαδικασίας και διανοίγονται ορίζοντες μέσα από τις κρίσεις του συστήματος για τους δρώντες αυτούς. Μεταβαίνουμε με αυτό τον τρόπο από το δεσμευτικό-τυπικό πράττειν σε τύπους χειραφετητικού πράττειν, το οποίο αποκτά νομοτελειακό χαρακτήρα, εξαιτίας της δεσμευτικότητας την οποία έλκει από τις, αντίστοιχα νομοτελειακές, μεταβολές της παραγωγικής δομής.

Ως συνέχεια του παραδοσιακού τύπου πράττειν, όπως διατυπώθηκαν από τους Χέγκελ, Μάρξ και Βέμπερ, προκύπτει μια σύγχρονη προβληματική για μια δεσμευτική αξιολόγηση του πράττειν και των θεσμών και την εισαγωγή κριτηρίων του ορθού πράττειν τόσο σε πολιτικό όσο και σε ηθικό επίπεδο.

Αυτή η αναζήτηση οδήγησε είτε σε προσπάθειες επανασύνδεσης της θεωρητικής έρευνας με τα περιεχόμενα του ιστορικο-κοινωνικού υλικού, είτε στην επανεισαγωγή του καντιανού αιτήματος της σύνδεσης του τυπικού κανόνα με τις ορίζουσες του ορθοπρακτικού αιτήματος.

Στα πλαίσια αυτά ο J. Habermas προσανατολίζει εξ ορισμού το

πράττειν σε κανόνες, οι οποίοι ιεραρχούνται με κριτήριο τη δυνατότητα γενικευσιμότητάς τους, ενώ ο Buhner εντοπίζει το ορθολογικό στοιχείο στο επίπεδο των ιστορικά καθορισμένων θεσμών και στη δυνατότητα που περιέχουν αυτοί για τη δεσμευτικότητα του ατομικού πράττειν.

Στο κείμενο που ακολουθεί προσεγγίζεται το ορθοπρακτικό αίτημα για το ατομικό και κοινωνικό πράττειν στις κλασικές προσεγγίσεις των Χέγκελ, Μάρξ και Μ. Βέμπερ.

1. Θεωρία της πράξης στη χεγκελιανή φιλοσοφία του δικαίου

Η θεωρία της πράξης στον Χέγκελ αναπτύσσεται κυρίως στη *Φιλοσοφία του Δικαίου*, ειδικότερα στο κεφάλαιο περί υποκειμενικής ηθικότητας (§§113-135). Μέσα από τη Χεγκελιανή οπτική η θεωρία της πράξης προσλαμβάνει τη μορφή του καταλογισμού της πράξης και οδηγεί στις θεωρίες του ποινικού δικαίου.

Στον Χέγκελ η ανάλυση των βασικών γνωρισμάτων της πράξης (*Φιλ. του Δικαίου* §§113-114) αναγνωρίζει ότι η πράξη συνδέεται απ' ευθείας με την υποκειμενική βούληση και κατά συνέπεια αποτελεί εξωτερίκευση της βούλησης αυτής. Για αυτό το λόγο και η θεώρηση της ίδιας της πράξης αντιμετωπίζεται μέσα από τις βαθμίδες της βούλησης:

- Ως αφηρημένο δίκαιο,
- ως υποκειμενική ηθικότητα,
- ως αντικειμενική ηθικότητα.

α. Στην πρώτη βαθμίδα η θεωρία της πράξης εντάσσεται στο στοιχείο του αφηρημένου δικαίου και η βούληση συλλαμβάνεται ως νομική-φορμαλιστική έννοια. Ο Χέγκελ δεν εκκινεί από τις ατομικές δράσεις για να διαμορφώσει τις νομικές-δικαιικές φόρμες, όπως πράττουν αντίστοιχα οι θεωρίες των «κοινωνικών συμβολαίων». Μόνο με τον εμπλουτισμό της αφηρημένης έννοιας του προσώπου μεταβαίνουμε στην επόμενη βαθμίδα, όπου το αφηρημένο πρόσωπο καθίσταται υποκείμενο.

Σε αυτό το στάδιο η ατομική βούληση, ενταγμένη στο αφηρημένο δίκαιο, παραμένει φορμαλιστική. Η θεωρία της σύμβασης π.χ. δεν πραγματοποιείται παρά ως εξωτερική σύμπτωση των βουλήσεων. Στο αφηρημένο δίκαιο δεν εξετάζεται το περιεχόμενο της βούλησης. Το υποκείμενο υπάρχει μέσα στην ολότητα, μέσα στην οποία και πραγματοποιείται η ελευθερία δια μέσου του δικαίου.

Για αυτό το λόγο η ατομική πράξη υποτάσσεται στη δικαιοκή καθολικότητα και η ελευθερία δράσης μόνο σε αυτή τη φορμαλιστική επιταγή πραγματοποιείται. Το αδίκημα είναι αυτό που βοηθά να συνειδητοποιήσει το άτομο την ηθική διάσταση της πράξης του.

β. Στο δεύτερο στάδιο η βούληση που υπάρχει στο επίπεδο της υποκειμενικής ηθικότητας δε συγκροτείται ακόμα ως έλλογη βούληση αλλά είναι μια βούληση προς διαμόρφωσιν, που οδεύει προς την αντικειμενική ηθικότητα.

Η πράξη τώρα αποτελεί εξωτερική εκδήλωση της βούλησης. Μεταβαίνουμε από τον εσωτερικό στον εξωτερικό κόσμο και διαπιστώνουμε την επέμβαση του υποκειμένου στη ροή των γεγονότων. Διαμορφώνεται πλέον μια συνάρθρωση, μια συνένωση μεταξύ υποκειμενικότητας και αντικειμενικότητας. Κατά κάποιο τρόπο τώρα ένα «κομμάτι» της αντικειμενικότητας ανήκει στο υποκείμενο.

Στο στάδιο της υποκειμενικής ηθικότητας διακρίνονται τρία βασικά γνωρίσματα της πράξης, που αντιστοιχούν σε τρεις βαθμίδες ανάπτυξης της θεωρίας της πράξης. Τα γνωρίσματα αυτά δε λειτουργούν αθροιστικά αλλά καθορίζουν την πορεία ανάπτυξης της πράξης, η οποία εμπλουτίζεται σε κάθε βαθμίδα (*Φιλοσοφία του Δικαίου* §114).

Σε αυτό το πλαίσιο η πράξη ως αφηρημένη πράξη αποκτά μια ειδική μορφή, προσλαμβάνει ένα ειδικό περιεχόμενο και διαμορφώνει την τάση συνάρθρωσης υποκειμενικότητας - αντικειμενικότητας.

Ως εκδήλωση της υποκειμενικής βούλησης η πράξη έχει μια εξωτερικά ευδιάγνωστη αναγνωσιμότητα, από τους τρίτους, όσον αφορά τη σκοπιά του καταλογισμού. Αυτό που φαίνεται ως ενέργεια του πράττοντος, το περιεχόμενό της, πρέπει να οφείλεται στην προαίρεση του ατόμου «οφείλει να είναι δικό μου, να έχει υπάρξει το σχέδιο της υποκειμενικής βούλησής μου» (*Φ.τ.Δ.* §114).

Με αυτό τον τρόπο διακρίνεται μια ένταση ανάμεσα στο τυχαίο συμβάν του αντικειμενικού κόσμου και στην υποκειμενική πράξη ως αποτέλεσμα της βούλησης.

Η πράξη στο στάδιο αυτό λαμβάνει μια ιδιαίτερη αξία ως προς τον πράττοντα, συνδέεται με τον ατομικό του σκοπό, με το «καλό» του.

Με αυτό τον τρόπο η πρόθεση του πράττοντος συνδέει το εξωτερικό συμβάν με την ειδική αξία της ως προς τον πράττοντα. Η ένταση εδώ δημιουργείται ανάμεσα στην εξωτερική και στην εσωτερική βούληση.

Διαμορφώνεται ήδη ξεκάθαρα η τάση προς το γενικό. Από τις μεμονωμένες ενέργειες, που συνδέονται με τον πράττοντα, μεταβαίνουμε σε μεταγενέστερο στάδιο όπου οι ενέργειες αυτές αντιμετωπίζονται ως πραγματοποιούμενες μέσα σε ένα ευρύτερο αντικειμενικό πλαίσιο, το οποίο διαμορφώνουν οι παράλληλες ή συγκλίνουσες ανθρώπινες πράξεις. Διαμορφώνεται με αυτό τον τρόπο η αντικειμενικότητα και η γενικότητα, όπου συντίθενται οι επιμέρους πράξεις αλλά ταυτόχρονα καθορίζονται από το γενικό.

Το αγαθό έχει τα γνωρίσματα της γενικότητας και της αντικειμενικότητας αλλά αναφέρεται ακόμα σε ένα ατελές γενικό, το οποίο συγκροτείται από τη σύνθεση, τη γενίκευση των υποκειμενικότητων. Δεν έχουμε φθάσει στην αντικειμενική ηθικότητα όπου οι πράξεις και οι βουλήσεις

συνδέονται με συγκεκριμένους ιστορικούς θεσμούς, με συγκεκριμένα περιεχόμενα.

Η ένταση σε αυτό το στάδιο εντοπίζεται ανάμεσα στο υποκειμενικό –στην επιμέρους βούληση– και στο γενικό στοιχείο, που έχει την τάση να μεταβαίνει στην αντικειμενική ηθικότητα.

γ. Το τρίτο στάδιο αποτελεί την κορύφωση της Εγγελιανής φιλοσοφίας. Η αντικειμενική ηθικότητα πραγματοποιείται ως συνειδητή βούληση μέσα στους θεσμούς του Κράτους, όπου συντελείται η αυτοπραγμάτωση της ελευθερίας¹. Η κοινωνική ευδαιμονία ταυτίζεται με το δίκαιο, και η ατομική ικανοποίηση πραγματοποιείται μέσα στο χώρο του Οργανικού Κρατικού Όλου.

Ο Χέγκελ ορίζει την πράξη ως εξωτερίκευση της βούλησης η οποία ανήκει στην υποκειμενικότητα. Για το υποκείμενο πράττω σημαίνει επενεργώ στην πολλαπλότητα της εξωτερικής πραγματικότητας: Καθορίζω, προσδιορίζω την πραγματικότητα αυτή και επενεργώ στο επιμέρους. Με την επενέργεια αυτή η αλλαγμένη πραγματικότητα καταλογίζεται στο υποκείμενο ως έργο. Το κριτήριο της εξωτερίκευσης της υποκειμενικής βούλησης προσδιορίζεται στο εάν η μεταβολή αυτή είναι αποτέλεσμα της προαίρεσης. Αυτό είναι και το κριτήριο του αντικειμενικού καταλογισμού της πράξης σε αντίθεση με τον υποκειμενικό καταλογισμό, όπου η μομφή για την άδικη πράξη αναφέρεται στην εσωτερική σύνδεση με τη βούληση².

Ο αντικειμενικός καταλογισμός συνδέεται με τη διάνοια και όχι με τη λογική. Το κριτήριο, συνδέεται με την προαίρεση, την αιτία της μεταβολής, όχι το περιεχόμενο της μεταβολής.

Για αυτό και η προαίρεση προϋποθέτει τη γνώση. Το άτομο γνωρίζει την εξωτερική πραγματικότητα. Δεν υπάρχει αιτιώδης σύνδεση προαίρεσης-αποτελέσματος αλλά ο καταλογισμός αφορά μόνο αυτό που γνώριζε το άτομο. Πρόκειται για βασική αντιδιαστολή προς τα παραδοσιακά δίκαια, τα οποία αναγνώριζαν ως κριτήριο της πράξης το αποτέλεσμα πάνω στην πραγματικότητα.

Η προβληματική των αποτελεσμάτων της πράξης

Στην πρώτη βαθμίδα η προβληματική του καταλογισμού περικλείει ως κριτήρια του καταλογισμού αποκλειστικά και μόνο τα αποτελέσματα της προαίρεσης. Η κρίση γίνεται πάνω στη διάνοια του πράττοντος. Μέσα στον εξωτερικό κόσμο αναγνωρίζεται η αναγκαιότητα και η τυχαιότητα του πράγματος, του συμβάντος. Για αυτό και η κρίση δεν μπορεί να έχει μόνιμα χαρακτηριστικά πάνω στο αποτέλεσμα της πράξης. Υπάρχει κάθε φορά συγκεκριμένη κρίση σε ότι αφορά την παρέμβαση και τη σπουδαιότητα του τυχαιού ή του αναγκαίου πάνω στην ατομική πράξη.

Στη βαθμίδα αυτή κινούμεθα στην περιοχή μιας γενικευμένης αντίφασης. Υπάρχει κρίση της αφηρημένης διάνοιας. Δεν υπάρχει το στοιχείο

της γενίκευσης, της αντικειμενικότητας, για αυτό και δεν είναι δυνατή μια γενικεύουσα - συνολική θεώρηση της πράξης. Από τα άπειρα συμβάντα καταλήγω σε αντιφατικές κρίσεις, γιατί δεν μπορώ να οριοθετήσω στην κρίση μου τα στάδια της βούλησης.

Στη δεύτερη βαθμίδα η κρίση του καταλογισμού συγκεντρώνεται σε ένα βασικό ερώτημα: Η μεταβολή στον εξωτερικό κόσμο ήταν ταυτόχρονα και περιεχόμενο της βούλησης; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα, η γνωστική κατάφαση, συνεπάγεται ένα πλέγμα αξιολογικών, γνωστικών όρων που εμπλουτίζει την εξωτερική κρίση της πράξης με τα ακόλουθα περιεχόμενα:

- Η πολλαπλότητα του εξωτερικού αποκτά νοηματική ενότητα και συνάφεια ως γενικότητα. Όμως παραμένει ακόμα το στοιχείο της υποκειμενικής κρίσης. Αυτή προσδίδει σε όλη τη σειρά των συμβατών μια νοηματική ενότητα, μια λογική αλληλουχία, ως πράξη.

Επιτυγχάνεται με αυτό τον τρόπο η ενότητα σύνδεσης του επιμέρους με το υποκείμενο. Διατηρείται όμως ως κυρίαρχο κριτήριο η γνώση του πράττοντος³.

- Η γνώση συνδέεται με τη βούληση. Η πράξη τελεί σε γνώση του υποκειμένου, όχι απλά ως γνώση των εξωτερικών συνθηκών, αλλά ως γνώση και συνείδηση της γενικής φύσης, της τάσης της βούλησης των ατομικών πράξεων. Η γνώση της γενικής τάσης που ακολουθούν οι βουλήσεις των ατόμων μετατρέπει την απλή ενέργεια σε πράξη.

- Η πράξη συνδέεται με την ελευθερία. Ως ικανοποίηση των ατομικών σκοπών και αναγκών υπάρχει η υποκειμενική ελευθερία, η δυνατότητα του υποκειμένου να ικανοποιήσει τους σκοπούς του⁴. Στο πεδίο αυτό η πρόθεση δίνει το περιεχόμενο του καταλογισμού.

Όμως η παρατήρηση οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η ατομική πράξη συμπίπτει με παράλληλες ή συγκλίνουσες πράξεις άλλων ατόμων. Οδηγούμεθα με αυτό τον τρόπο σε ένα είδος γενικότητας (Φ.τ.Δ. §123, το ωφελείν η ευδαιμονία), η οποία έχει το χαρακτήρα όχι του απολύτου αλλά του πεπερασμένου. Είναι μια γενικότητα που παράγεται από την αλληλεξάρτηση των ιδιαίτερων προθέσεων των δρώντων, τη δυνατότητα ικανοποίησης των ατομικών τους αναγκών.

Η ικανοποίηση των αναγκών στη *Φιλοσοφία του Δικαίου* δεν αποτελεί μια απλή ενστικτώδη δράση. Είναι «άνοιγμα» προς τον ορθό λόγο. Ακόμα και η πράξη στοιχειώδους επιβίωσης θεωρείται έλλογος.

Μέσα από τη θεώρηση της γενικότητας αυτής, η πράξη αποβαίνει σύνθεση της υποκειμενικής και αντικειμενικής αξίας, της υποκειμενικότητας και της αντικειμενικότητας. Η βούληση πλέον δεν αρκείται στην ικανοποίηση του ατομικού ωφελείν, αλλά επιθυμεί να εκτιμά την πράξη μέσα από τις παράλληλες δράσεις.

Κατά συνέπεια «το καλό» ως ευδαιμονία και ο προκαθορισμός της πράξης συνδέονται με την αντικειμενικότητα που διαμορφώνεται από τις παράλληλες δράσεις των επιμέρους βουλήσεων.

Η ευδαιμονία σε αυτό το πλαίσιο συνδέεται και πάλι με το επίπεδο του αφηρημένου δικαίου (Φ.τ.Δ. §125).

Για να προκύψει ωφέλεια για το άτομο, μέσα από τη συντελούμενη πράξη, θα πρέπει αφ' ενός να υπάρχει δυνατότητα ικανοποίησης του ατόμου σε συνάρτηση με άλλα άτομα, αφ' ετέρου δε η πράξη ικανοποίησης πρέπει να προσλάβει τη μορφή του δικαίου.

Σε αυτό το πλαίσιο αξιολόγησης επισημαίνουμε την απόλυτη προτεραιότητα του δικαίου στη Χεγκελιανή θεωρία της πράξης.

Η τρίτη βαθμίδα αποτελεί σύνθεση των δύο προηγούμενων βαθμίδων. Η αφηρημένη βούληση συνδέεται με την ιδιαίτερη πρόθεση. Το αγαθό προκύπτει ως σύνθεση της προαίρεσης και της πρόθεσης. Η σύνθεση αυτή μορφοποιεί την τάση προς ουσιαστικοποίηση και μεταβαίνει προς το πεδίο της αντικειμενικής ηθικότητας. Σε αυτή τη σύνθεση το αγαθό θα προκύψει ως ενότητα του αφηρημένου δικαίου και της ιδιαίτερης ατομικής ευδαιμονίας. Η ευδαιμονία δεν είναι ένα αγαθό χωρίς το δίκαιο. Επίσης το δίκαιο δεν είναι το αγαθό χωρίς (ατομική) ωφέλεια. Το *fiat justitia* (ας γίνει δικαιοσύνη) δεν πρέπει να έχει σαν συνέπεια το *pereat mundus* (ας χαθεί ο κόσμος) (Φ.τ.Δ. §130, επίπεδο απολύτου δικαίου)⁵.

Όμως το αγαθό παραμένει ακόμα ατελές. Η υποκειμενική βούληση έχει υποχρέωση να έχει ως περιεχόμενο το αγαθό, το οποίο δεν είναι ακόμα ιστορικά εκπληρωμένο αλλά παραμένει ακαθόριστο. Δεν υπάρχει διαμορφωμένο το αγαθό. Υπάρχουν μόνο ιδιαίτερες όψεις του αγαθού.

Στα πλαίσια αυτά ο καταλογισμός επιβάλλεται στο άτομο όταν έχει συνείδηση ή γνώση του ηθικού ή ανήθικου χαρακτήρα της πράξης. Η δυνατότητα προσωπικής/υποκειμενικής αξιολόγησης επιτρέπει το λάθος. Το άτομο θεωρεί ότι μια πράξη οδηγεί στο αγαθό αλλά αποδεικνύεται ότι επιφέρει το κακό, γιατί κυριαρχεί η υποκειμενικότητα στην εκτίμηση του αγαθού.

Το αγαθό κατά Χέγκελ παραμένει η ουσία, το περιεχόμενο της βούλησης, όμως αυτή η ουσία παραμένει ακόμα γενική, αφηρημένη... Στο μέτρο που η μοναδικότητα (του ατόμου) είναι διαφορετική από το αγαθό και μένει μέσα στην υποκειμενική βούληση, το αγαθό δεν έχει αρχικά παρά το χαρακτήρα της αφηρημένης καθολικής ουσίας, του καθήκοντος (Φ.τ.Δ. §133, και §§134, 135).

Στη θεωρία περί του αγαθού ο Χέγκελ προβαίνει σε κριτική της Καντιανής αντίληψης περί κατηγορικής προσταγής. Γιατί ο Καντ αποδέχεται ότι αν η δική μου, η ατομική αξιολόγηση, είναι γενικεύσιμη αυτό το κριτήριο αρκεί για να προσδώσει την ουσία, το περιεχόμενο του αγαθού. Το καθήκον αυτό, αντιπαραθέτει ο Χέγκελ, είναι γενικό και αφηρημένο καθήκον, χωρίς περιεχόμενο, γιατί και το κακό –σύμφωνα με την ατομική κρίση– γενικευόμενο μπορεί –σύμφωνα με την Καντιανή αντίληψη– να θεωρηθεί ως αγαθό (Φ.τ.Δ. §123 Παρατήρηση: «δεν περιέχει δι' εαυτήν άλλη νέα αρχή παρά μόνο αυτή την έλλειψη αντίφασης και την τυπική ταυτότητα»⁶).

Ως πρώτη προσέγγιση για το αγαθό ο Χέγκελ καθορίζει τη σύνθεση των δεδομένων στοιχείων που μας κληροδοτεί και αναπαράγει η ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα. Όμως ταυτόχρονα η πράξη πρέπει να είναι σύμφωνη προς τα περιεχόμενα του αφηρημένου δικαίου (θεσμοί, ι-διοκτησία, συμβάσεις), δηλαδή πράξη ηθελημένη ενός διευρυνόμενου βαθμού συνειδητότητας. Στο θεσμικό αυτό πλαίσιο προβλέπονται οι διατάξεις του ποινικού δικαίου που μπορούν να εμποδίσουν και να αποτρέψουν τις πράξεις που αντιτίθενται στο γενικό δικαιοκ πλαίσιο.

Τα αποτελέσματα της συλλογικής δράσης των ατόμων που «πράττουν» μέσα σε αυτό το πλαίσιο οδηγούν σε «ευδαιμονικά» αποτελέσματα, κατευθύνονται στα περιεχόμενα του αγαθού. Από τα κοινωνικά αυτά αποτελέσματα καθορίζεται και το περιεχόμενο των πράξεων των ατόμων.

Η πρώτη αυτή προσέγγιση του αγαθού κατά Χέγκελ δεν μπορεί να καθορίσει ούτε τη λογική του συλλογικού πράττειν, ούτε ακόμα τη θεσμική πλευρά του συλλογικού πράττειν. Ο Χέγκελ θεωρεί ότι στο στάδιο αυτό ανοίγει απλά η προοπτική, είναι ένα ενδιάμεσο στάδιο που εξετάζει τι στοιχεία οφείλει να περιλαμβάνει η πράξη για να οδηγηθούμε στην τελείωση του αγαθού.

Στην πραγματικότητα το αγαθό δεν μπορεί να το προσεγγίσει παρά ο Χεγκελιανός φιλόσοφος. Τη λογική του συλλογικού πράττειν γνωρίζει μόνο ο φιλόσοφος και όχι τα επιμέρους άτομα που το συναπαρτίζουν. Γνώση και λογική αποκαθίστανται στην τελειότητά τους στην αντίληψη του φιλόσοφου, που γνωρίζει άλλωστε όλες τις πλευρές της ανθρωπίνης ύπαρξης και δραστηριότητας (πολιτική οικονομία, πολιτική θεωρία, θεωρία των θεσμών, επιστήμη της διοίκησης, θεωρία του δικαίου κ.λπ.)

Ο κόσμος της γνώσης και της λογικής ανήκει στο φιλόσοφο. Η δρώσα ατομική συνείδηση ανήκει και δρα στο πραγματικό πράττειν, προσεγγίζει το ατελές αγαθό.

Στη συγκεκριμένη ιστορικότητα, διακηρύσσει ο Χέγκελ, υφίστανται γενικοί κανόνες όπου εντάσσεται η ατομική πράξη, η οποία πρέπει να προσεγγίσει το ατελές αγαθό. Υπάρχει διατυπωμένη μια πραγματική φιλοσοφία, μια πρώτη διατύπωση του αγαθού.

Το κακό, σε αυτή τη συγκεκριμένη ιστορικότητα, παρουσιάζεται κατά Χέγκελ ως ανάγκη του ατελούς αγαθού, ως περιεχόμενη αντίφαση, που τελειοποιεί το αγαθό. Μόνο μετά τη διαπίστωση του κακού μπορούν να προκύψουν θετικά στοιχεία (π.χ. τιμωρία παρανομούντων, είτε ως περιστολή του ατομικού εγωισμού, είτε ως συνείδηση της γενικότητας του αγαθού).

Άλλωστε ο Χέγκελ προσδιορίζει τους υπάρχοντες θεσμούς του Κράτους, τα Stände, ως πεδία που περιέχουν τις προϋποθέσεις της καθολικότητας και αποτελούν εκφράσεις του λογικού.

Ταυτόχρονα ο Χέγκελ αντικρίζει τις εξελισσόμενες βαθμίδες της ιστορικότητας από την πυραμίδα των ολοκληρωμένων θεσμών, του δικαίου συστήματος, των συμβάσεων κ.λπ. Όταν εξετάζει μια συγκεκριμένη

ιστορική βαθμίδα προκαθορίζει το αποτέλεσμα από τη γνώση του ιστορικού «σήμερα». Από τις «κορυφές» της πολιτικο-κρατικής πυραμίδας αξιολογείται και ο βαθμός προσέγγισης της πράξης στο αγαθό.

Συμπερασματικά η έννοια του πράττειν στον Χέγκελ υπάρχει στο ιστορικό πράττειν ως υποκειμενική ηθική μέσα από δύο κυρίαρχες οπτικές:

– Προέχει η τελεολογική διάσταση της πράξης και όχι το αν προσδιορίζεται αυτή ως σημαντική ή όχι για τον εξωτερικό κόσμο. Ακόμα και αν η πλήρης σημασία των πράξεων αυτών δεν είναι συνειδητή (πράξεις αρχηγού, ηρώων, η συμβολή ενός ισχυρού Κράτους στην ιστορία) εν τούτοις όλες αυτές οι πράξεις εντάσσονται ιστορικά ως αξιολογικές βαθμίδες στην εξέλιξη της τελεολογικής πορείας της ανθρωπότητας.

– Για να κατανοήσουμε τη σημασία του ατομικού πράττειν πρέπει να το εντάξουμε μέσα στο θεσμικό πλαίσιο, στο νομικό σύστημα, στο Κρατικό πλαίσιο. Από τη μια πλευρά θα πρέπει να εξετάσουμε την πρόθεση του δρώντος, τις ατομικές σκοποθεσίες, από την άλλη πλευρά να τις εντάξουμε σε μια διαμορφωμένη ιστορική πραγματικότητα, μια αντικειμενικότητα που ενυπάρχει στο σύνολο των Κρατικών θεσμών και στη λογικότητά τους⁷.

Μέσα από τις δύο κυρίαρχες αυτές κατευθύνσεις η κοινωνία, οι κοινωνικές σχέσεις, εμφανίζονται ως διαπλοκή ατομικών πράξεων. Στον Χέγκελ ισχύει ένας καταλυτικός δικαιοκεντρισμός και η κοινωνική σχέση προκύπτει ως αντικείμενο της συνείδησης του δρώντος και όχι ως ολοκληρωμένη θεωρία των κοινωνικών σχέσεων. Μόνο στο τελευταίο στάδιο της αντικειμενικής ηθικότητας τοποθετείται ο φιλόσοφος που κατανοεί τόσο τις σκοποθεσίες του δρώντος όσο και τις διαμορφωμένες κοινωνικές σχέσεις.

Στον Χέγκελ κυριαρχεί τελικά η μακροθεωρία του πράττειν.

Ο Χέγκελ δεν ξεκινά από τις ατομικές πράξεις, τους σκοπούς, τα μέσα του δρώντος γιατί θεωρεί μάταιο να διαμορφώσει μια θεωρία του ατομικού πράττειν. Διαμορφώνει αντίθετα μια μακροθεωρία των κοινωνικών σχέσεων, μέσα από την ιστορική αντικειμενικότητα των Κρατικών θεσμών και εξετάζεται στη συνέχεια με ποιο τρόπο εμπλέκεται ο ατομικός δρων σε αυτούς.

2. Η ατομική πράξη ως εκδήλωση των κοινωνικών σχέσεων κατά τον Μαρξ

Ο Μαρξ εισέρχεται στο πλαίσιο του Εγγελιανού επιστημονικού αιτήματος από τις αρχές της δεκαετίας του 1850. Εάν εξετάσουμε τη Μαρξική προβληματική θα διαπιστώσουμε ότι και η θεωρία της αξίας, ακόμα και στον απλούστερο πυρήνα της, περιλαμβάνει τη θεωρία της ατομικής πράξης ως εκδήλωση των κοινωνικών σχέσεων.

Το πλαίσιο της κοινωνικότητας διαμορφώνεται μέσα από το σύνολο των εργασιακών σχέσεων, της παραγωγικής διαδικασίας, που διαμεσολαβείται από τη διαδικασία των ανταλλαγών. Οι ατομικές πράξεις σε αυτό το πλαίσιο, αποβαίνουν «φιγούρες» δρώντων που, μέσα από τις ανταλλαγές, εκφράζουν τις κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες συγκροτούν μια αδιαμφισβήτητη αντικειμενικότητα, τον ίδιο πυρήνα των κοινωνικών σχέσεων, δηλαδή τον καταμερισμό της εργασίας⁸.

Με τη σταδιακή μεταβολή των παραγωγικών και κοινωνικών σχέσεων, με τον εμπλουτισμό και την πολυπλοκότητα των σχέσεων ανταλλαγής, επέρχεται μια σταδιακή αλλαγή στις «φιγούρες» του ατομικού πράττειν. Η απλή ανταλλαγή εμπορευμάτων μετατρέπεται στη σχέση X-E-X', που επιτρέπει την αυτονόμηση του χρήματος, τη μετατροπή του σε σκοπό του δρώντος.

Με αυτό τον τρόπο οι συμπεριφορές των ατόμων προσλαμβάνουν την ιδεολογική τους φόρμα και με την έννοια ότι διαμεσολαβούνται και νομιμοποιούνται μέσα από το νομικό θεσμικό πλαίσιο το νομικό-πολιτικό σύστημα και τις συνθήκες που το διέπουν⁹.

Έτσι οι ατομικές συμπεριφορές θεωρούνται στον κόσμο του εμπορεύματος χαρακτηριστικές μορφές του ουσιώδους πράττειν.

Στην πραγματικότητα τα άτομα δρουν σε διαμορφωμένες συνθήκες, που προσδιορίζονται από τον καταμερισμό της εργασίας και τους μηχανισμούς της αγοράς. Προβαίνουν λοιπόν σε χαρακτηριστικές πράξεις, τις οποίες προκαλούν τα συγκεκριμένα αυτά λειτουργικά πλαίσια των κινήτρων και των σκοπών της κοινωνίας των ανταλλαγών, δηλαδή τα χαρακτηριστικά της αστικής κοινωνίας και διαμορφώνουν αντίστοιχα ιδεολογικές μορφές μέσα από τις οποίες βιώνουν την καθημερινότητα. Οι συνθήκες ανταλλαγής παρουσιάζονται τελικά στο άτομο ως πραγματικά δεδομένα. Οι κοινωνικές σχέσεις εμφανίζονται ως πράγματα, ως «πραγματοποιημένα» πραγματικότητα.

Κάθε θεωρία που ξεκινά από το ατομικό πράττειν, ισχυρίζεται ο Μαρξ, μοιραία θα οδηγήσει να αντιμετωπίζονται οι ανθρώπινες σχέσεις σαν πράγματα.

Το μεθοδολογικό αίτημα

Η μεθοδολογία της Μαρξικής ανάλυσης ακολουθεί την εξής κατεύθυνση: Για να κατανοηθεί η συγκρότηση και η κατεύθυνση της κοινωνίας η έρευνα εκκινεί από τον ανταγωνισμό των μεμονωμένων δρώντων. Πρωταρχικά όμως είναι αναγκαία η συγκρότηση της θεωρίας της καπιταλιστικής παραγωγής και ο προσδιορισμός των στοιχείων και των μορφών, με τα οποία εμφανίζεται η όλη αυτή δομή στην εξωτερική κυκλοφορία των κεφαλαίων, στη συμπεριφορά των ανταγωνιστών. Η προτεραιότητα και η συγκρότηση της θεωρίας αυτής αποτελεί τον πυρήνα της Μαρξικής μεθοδολογικής προσέγγισης¹⁰.

Μέσα από τον καταμερισμό της εργασίας, τη νέα εξέλιξη της τεχνολογίας και το πώς επιδρά αυτή σε αυτό τον καταμερισμό και πώς ακόμα διαμορφώνει το νέο πυρήνα των παραγωγικών σχέσεων, προσεγγίζεται ο κόσμος των ανταλλαγών, των κοινωνικών σχέσεων και των ατομικών συμπεριφορών με τις οποίες εμφανίζονται οι σχέσεις αυτές¹¹.

Ο ανταγωνισμός δεν αποτελεί λοιπόν μια απλή έκφραση των ατομικών συμπεριφορών στο πεδίο της αγοράς. Ο ανταγωνισμός υπάρχει ως εσωτερική σχέση του Κεφαλαίου. Για να κατανοήσουμε το Κεφάλαιο ως κοινωνική σχέση θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας όλο το μηχανισμό κίνησης του Κεφαλαίου, της εξαγωγής της υπεραξίας, του εσωτερικού του ανταγωνισμού, των μορφών του, που οδηγούν τελικά το Κεφάλαιο στην πολλαπλότητα, τη διάσπαση και τελικά την επανασύνθεση κάτω από νέες μορφές, που αντιστοιχούν και διευρύνουν τις νέες παραγωγικές και κοινωνικές κατευθύνσεις.

Συνεπώς τα μοντέλα του πράττειν, τα πρότυπα των ατομικών συμπεριφορών, ανταποκρίνονται και αντιστοιχούν στα ίδια τα στοιχεία, στις ίδιες τις δομές της οικονομικής θεωρίας.

Το μοντέλο του πράττειν από τους επιμέρους δρώντες, ιδιοκτήτες, εργαζόμενους, εμπόρους, συντεχνίτες κ.λπ., οδηγεί σε μια τυπολογία των οικονομικών συμπεριφορών, δίδει τα ιδιαίτερα –δομικά– χαρακτηριστικά του ατομικού πράττειν. Όμως πρέπει να προηγηθεί η γνώση, γιατί αλλιώς δεν είναι δυνατή η ανάλυση, η κατανόηση του συγκεκριμένου πράττειν. Μόνο με την ένταξη στο μακροθεωρητικό πλαίσιο είναι δυνατή η ανάλυση του ατομικού πράττειν.

Το αίτημα του Μαρξ αφορά αφ' ενός το πλαίσιο μιας κριτικής θεωρίας των σχέσεων του όλου (κοινωνικής ολότητας) προς τα μέρη του (ατομικούς δρώντες), αφ' ετέρου τη συγκρότηση, την ύπαρξη του ολοκληρωμένου ατόμου. Το αίτημα αυτό απορρίπτει την έννοια του «οικονομικού», του χωρισμού των επιστημών και αναζητεί τις ουσιώδεις σχέσεις που επηρεάζουν και τις άλλες μορφές ύπαρξης, δράσης, δημιουργίας του ατόμου, σχέσεις παραγωγικές, κοινωνικές, πολιτιστικές.

Το αίτημα αυτό όμως συναρτάται με την αναζήτηση των διαμεσολαβητικών δομών της ιστορικής κοινωνικής ολότητας όχι μόνο με το επιμέρους, αλλά και με τις ίδιες τις ιστορικές βαθμίδες ανέλιξης της ολότητας αυτής.

Για την κατανόηση π.χ. ορισμένων μη τυπικών μορφών πράττειν, που επιβιώνουν στη σύγχρονη αστική κοινωνία (π.χ. παραδοσιακά, θρησκευτικά στοιχεία) το μεθοδολογικό αίτημα του Μαρξ είναι να υπάρξει μια διαμεσολάβηση, ώστε τα παραδοσιακά αυτά στοιχεία να ενταχθούν στο σύγχρονο τύπο σχέσεων.

Οι διαμεσολαβητικές αυτές δομές αναζητούνται στα θεμελιώδη στοιχεία συγκρότησης της παραγωγικής δομής και του καταμερισμού της εργασίας, στην ιστορικο-κοινωνική τους εξέλιξη. Με βάση την εξέλιξη, τη διαμόρφωση αυτών των δομών, μπορώ να εξηγήσω π.χ. τη σχέση παρα-

δοσιακής-σύγχρονης οικογένειας, την επιβίωση θρησκευτικών στοιχείων κ.λπ. Χωρίς την ύπαρξη αυτής της διαμεσολαβητικής δομής τα στοιχεία αυτά παραμένουν αυθαίρετα και μετέωρα από τη δομή της ολότητας και υπάρχουν ως απλές τυπικές συμπεριφορές. Η έρευνα σε αυτή την περίπτωση οδηγείται στην αποτυχία.

Για αυτό το λόγο κάθε θεωρία του ατομικού πράττειν πρέπει, σύμφωνα με την αντίληψη του Μαρξ, να εκκινεί από τα δεδομένα εκείνα που αποκρύπτουν τις κοινωνικές σχέσεις. Το πράττειν δηλαδή μπορεί να περιέχει μια διττή πλευρά:

α. Την ενέργεια, την καθημερινή δράση, μέσα στον υπάρχοντα καταμερισμό εργασίας.

β. Τη ρήξη με τους υπάρχοντες κοινωνικο-οικονομικούς όρους, την πορεία προς το χειραφετητικό πράττειν¹².

Οι πλευρές αυτές του πράττειν αλληλοσυμπλέκονται. Οι πρωτοβουλίες για το χειραφετητικό πράττειν παίρνουν μορφές μέσα στον ίδιο τον καταμερισμό της εργασίας. Τα στοιχεία της αντίστασης του ατόμου –του εργαζόμενου– μπορούν να παραχθούν από την ίδια τη λειτουργία του συστήματος. Ο ίδιος ο καταμερισμός της εργασίας έχει την ανάγκη να αλλάξει λειτουργίες, να διαφοροποιείται. Μέσα στη διαδικασία της διαφοροποίησης παράγονται οι κρίσεις, η ανεργία, τα στοιχεία που προωθούν τη συνειδητοποίηση, την άρση της αφαίρεσης των πραγματοποιημένων κοινωνικών σχέσεων. Η άρση αυτή έχει ως άμεση συνέπεια την ανάδειξη των αξιολογικών στοιχείων που προωθούν τη χειραφετητική πράξη¹³.

Συνοψίζοντας μπορούμε να επισημάνουμε τα ακόλουθα σημεία προβληματισμού:

1. Οι θεωρίες του πράττειν μπορούν να συγκροτηθούν από:

α. Το αξιολογικό στοιχείο του πράττειν

β. Τα κίνητρα του πράττειν.

Για τον Μάρξ υπάρχει το αίτημα να αναλύσουμε τις ατομικές πράξεις σε σχέση με ιστορικά διαμορφωμένες κοινωνικές σχέσεις. Οι σχέσεις αυτές εκφράζουν την ιστορικότητα της αστικής κοινωνίας και συγκροτούν το όλο ερμηνευτικό πλαίσιο προς συζήτηση. Με βάση αυτό το πλαίσιο μπορούν να αναλυθούν και να αξιολογηθούν οι προηγούμενες ιστορικές κοινωνίες. Ταυτόχρονα η χειραφετητική πράξη οδηγεί το συλλογικό πράττειν, τους δρώντες, «να πάρουν στα χέρια τους» τις σχέσεις αυτές και να τις μεταμορφώσουν, να τις μεταβάλουν¹⁴.

2. Ποια είναι η στάση της συνείδησης απέναντι στην πραγματικότητα; Το Εγγελιανό μοτίβο αποδέχεται ότι απέναντι στη συνείδηση υπάρχουν πράγματα. Αντίθετα ο Μάρξ αποδέχεται ότι και το εγώ ως ατομικότητα και τα πράγματα, ως μεμονωμένα δεδομένα, είναι έκφραση και συστατικό στοιχείο των ιστορικά διαμορφωμένων κοινωνικών σχέσεων¹⁵. Αυτό επιτρέπει στο άτομο να υπάρχει ως εγώ. (Όμως για τον Μαρξ η πραγματικότητα δεν έχει συγκροτηθεί ως συνδυασμός δεδομένων όπως υποστηρίζει ο Μ. Βέμπερ).

Μέσα στο πλαίσιο των διαμορφωμένων κοινωνικών σχέσεων η συνείδηση μπορεί να αναγνωρίσει αυτά τα δεδομένα. Όμως υπάρχει η συνείδηση που τα αποδέχεται απλά ως δεδομένα –η αλλοτριωμένη συνείδηση– αλλά και η συνείδηση που αναγνωρίζει στα δεδομένα τον πραγματοποιημένο κόσμο των κοινωνικών σχέσεων και επιδιώκει να μεταβεί στον κόσμο των ουσιωδών κοινωνικών και παραγωγικών σχέσεων, που θέλει να αλλάξει τον πραγματοποιημένο κόσμο¹⁶.

3. Πώς συναρθρώνεται το μοντέλο της ατομικής πράξης του Μαρξ στη θεωρία των ουσιωδών σχέσεων;

Ο Μ. Βέμπερ από τους συνδυασμούς, τα πλέγματα των συμπεριφορών, μπορεί να απορρίψει με το κριτήριο της διαψευσιμότητας τις αποκλίνουσες συμπεριφορές και να εντάξει εκ των υστέρων ένα νέο στοιχείο της ατομικής πράξης στην πραγματικότητα όπως προέκυψε.

Στον Μαρξ μειώνεται η έκφραση αυτής της απόλυτης ατομικότητας. Το καινούργιο στοιχείο θα προκύψει κατά τον Μαρξ στην ανθρώπινη συμπεριφορά από τις μεταβολές στον πυρήνα των κοινωνικών και παραγωγικών σχέσεων, του καταμερισμού της εργασίας, των τεχνολογικών μεταβολών. Αυτές οι μεταβολές θα καθορίσουν τις αντίστοιχες συμπεριφορές και στάσεις του ατομικού πράττειν στον κεφαλαιοκράτη, τον έμπορο, τον κτηματία, τον εργάτη, τις συντεχνίες.

Βέβαια η ατομική συνείδηση που κατευθύνεται πέρα από τον κόσμο της πραγματοποίησης, μέσα από τις αλλαγές του πυρήνα των κοινωνικών σχέσεων διευρύνει τους ορίζοντες δράσης της, εμπλουτίζει τις δυνατότητες για το χειραφετητικό πράττειν. Στο άλλο άκρο η αλλοτριωμένη συνείδηση, που «φτωχαίνει» ακόμα περισσότερο μέσα από τις μεταβολές αυτές, μεταβιβάζει συνεχώς ουσιώδη της συστατικά στο «στοιχείο» του Κεφαλαίου, σε μια συγκέντρωση που θα επιφέρει τελικά την «έκρηξη» και θα οδηγήσει στην υπέρβαση του πραγματοποιημένου κόσμου.

4. Η αντίληψη του Μαρξ για το πράττειν, ακόμα και για τις τυπικές μορφές του πράττειν, έλκεται από το αξιολογικό ιδεώδες. Ο Μαρξ επιμένει στις συνολικές σχέσεις, σε μια αφαιρετική διαδικασία από την πραγματικότητα, γιατί θεωρεί ότι η συνειδητή απόφαση για την κοινωνική ανέλιξη προκύπτει μέσα από το πράττειν ατόμων που ενεργούν συνειδητά ως σύνολο χειραφετημένων ατόμων.

Ο Μαρξ υπονοεί ότι πίσω από την κίνηση της κοινωνίας υπάρχει μια πρακτική Ιδέα, ως προϋπόθεση της θεωρητικής Ιδέας¹⁷. Με βάση τον καταμερισμό της εργασίας συγκροτούνται οι κοινωνικές κατηγορίες και οδεύουμε με αυτό τον τρόπο στο συλλογικό πράττειν, που στις ανταγωνιστικές κοινωνίες αποτελεί θεμελιακή έκφραση της πάλης των τάξεων.

5. Ποιο είναι το περιεχόμενο της θεωρίας του Μαρξ;

– Πρόκειται για μια θεωρία των ουσιωδών σχέσεων της πραγματικότητας, όπου εκεί εντάσσεται η πράξη;

– Ή μήπως αφορά μια υπερβατολογική θεωρία που ασχολείται με τους όρους, τις προϋποθέσεις, τις δυνατότητες του ατόμου να έχει γνώση της κοινωνίας και του κοινωνικού/ατομικού πράττειν¹⁸;

Οι δομές, οι κατηγορίες, οι λειτουργίες του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, όπως εντάσσονται στο «Κεφάλαιο», συγκροτούν ένα «καθαρό» πρότυπο κοινωνικο-οικονομικής δομής, το οποίο μας επιτρέπει να προσεγγίσουμε και να κατανοήσουμε τους όρους συγκρότησης, λειτουργίας και εξέλιξης μιας συγκεκριμένης ιστορικής κοινωνίας με τις πολλαπλές της αντιφάσεις. Με αυτό τον τρόπο κάθε ιστορική-κοινωνική πραγματικότητα εξετάζεται, αναλύεται και ερμηνεύεται μέσα από το εννοιολογικό πλέγμα και τις ουσιώδεις κατηγορίες του Κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής.

Όμως μέσα από αυτό το «ουσιώδες» πρότυπο το πλαίσιο της υπερβατολογικής θεώρησης προκύπτει αναπόφευκτα σαν μια θεωρία της πραγματικότητας. Έτσι ο Μαρξ μέσα από την εξέλιξη του πυρήνα των παραγωγικών σχέσεων, διερευνά και προσδιορίζει τις τάσεις και τις κατευθύνσεις της τεχνολογικής εξέλιξης και με βάση τις κατευθύνσεις αυτές προβλέπει τις ανακατατάξεις της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης, την πορεία και τη μετεξέλιξη των κοινωνικών στρωμάτων και τάξεων (κοινωνικός διπολισμός) και μέσα από την «υπερβατολογική» θεώρηση ψαύει και διαγράφει τα όρια και τα ουσιώδη συστατικά στοιχεία της μελλοντικής κοινωνίας.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η θεωρία του πράττειν. Από το πλαίσιο αυτό προσδιορίζονται οι συνθήκες και τα πλαίσια όπου εκδελώνονται οι ατομικές πράξεις.

Υπάρχουν δύο συγκεκριμένες κατευθύνσεις για τη μαρξική θεώρηση του πράττειν:

- Το πράττειν ερμηνεύεται με βάση τη δομή –κοινωνική, παραγωγική– από την οποία προκύπτει.
- Η δομή αυτή δεν είναι δυνατόν να γίνει κατανοητή έξω από αξιολογικά ερμηνευτικά πλαίσια.

Το αίτημα του Μαρξ είναι ο συνδυασμός, η οργανική διαπλοκή του δομικού και αξιολογικού στοιχείου, που θα αναδείξει την «αντικειμενικότητα» των συστατικών στοιχείων του πράττειν.

Για να οδηγηθεί ο Μαρξ στο συνδυασμό του αξιολογικού με το δομικό στοιχείο εκκινεί από την αφαίρεση του ατομικού πράττειν και αναζητεί τις βασικές ορίζουσες που συγκροτούν τη θεμελιακή βάση του ιστορικού-κοινωνικού ορίζοντα¹⁹.

Η μεθοδολογική αυτή αφαίρεση από τους τύπους συμπεριφορών και ανταλλαγών οδηγεί στις βασικές τυπικές σχέσεις του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής στα θεμελιακά τυπικά στοιχεία. Στη θεμελιακή αυτή αφαίρεση ο Μαρξ προσδιορίζει:

- Το κεφάλαιο ως τύπο ιδιοκτησίας, και παράλληλα
- ως σχέση ιδιοκτησίας με το συνολικό κεφάλαιο (χρήμα, μηχανήματα κ.λπ.)

Στον τύπο αυτό εντάσσονται οι ιδιοκτήτες του κεφαλαίου. Στο Κεφάλαιο διακρίνουμε: α) Ένα μέγεθος που αφορά το ποσό για αναπαραγω-

γή του συνολικού εξοπλισμού της κοινωνίας, β) ένα ποσό χρήματος για την πληρωμή των εργατών για τη συνολική παραγωγή της κοινωνίας και γ) το τμήμα της υπεραξίας που νέμεται η τάξη των ιδιοκτητών για κατανάλωση, επέκταση μορφών επενδύσεων κ.λπ.²⁰. Από το άλλο μέρος υπάρχουν οι μη ιδιοκτήτες κεφαλαίου. Από τη συλλογική κοινωνική τους εργασία παράγεται το συνολικό κοινωνικό προϊόν, που αναπαράγει τις κοινωνικές και οικονομικές λειτουργίες και αυξάνει το συνολικό κοινωνικό πλούτο.

Η αφαίρεση λοιπόν από τις συμπεριφορές και τις τυπικές διαδικασίες των ανταλλαγών οδηγεί σε μια βάση που ωθεί σε αυτές τις ανταλλαγές, μια βάση που έχει μια συγκεκριμένη τεχνική δομή και ένα συγκροτημένο βαθμό οργάνωσης.

Η βάση που προκύπτει από την αφαίρεση των ατομικών συμπεριφορών δεν αποτελεί μια εμπειρική πολλαπλότητα. Τα Κ και Ε δεν αποτελούν απλές τυπικές μορφές. Αντίθετα θα πρέπει να αποβούν αντικείμενο έρευνας γιατί αποτελούν τη βάση αναπαραγωγής ενός προτύπου κοινωνίας, ανεξάρτητα ακόμα και από το πολιτικό-κοινωνικό σύστημα οργάνωσης²¹.

Όμως δεν αρκεί ο προσδιορισμός της βάσης αυτής. Για να μπορέσει να μελετηθεί η συνολική κοινωνική αναπαραγωγή πρέπει, πέρα από τα δομικά στοιχεία, να αναζητηθούν και τα αξιολογικά στοιχεία. Ως αφετηρία προσδιορισμού υφίσταται η αποδοχή ότι η κοινωνία βρίσκεται πίσω από τις ατομικές στάσεις, για αυτό άλλωστε είναι δυνατή η αφαίρεση από τις σκοπιές και τις συμπεριφορές των μεμονωμένων ατόμων.

Η διατύπωση ότι η κοινωνία βρίσκεται πίσω από τις ατομικές σκοπιές, θέλει να καταδείξει ότι στη βάση της κοινωνικής οργάνωσης υπάρχει ο καταμερισμός της εργασίας, γεγονός που δε γίνεται ούτε άμεσα, ούτε συνολικά συνειδητό. Όμως τα άτομα με τη στάση τους, τη συμπεριφορά τους, τη δράση τους μέσα στους μηχανισμούς των ανταλλαγών, αναπαράγουν αυτό τον καταμερισμό της εργασίας.

Μέσα από αυτή τη βάση, αναδεικνύεται η έννοια της αξίας ως σχέσης μεταξύ ενός προϊόντος το οποίο έχει μια αξία χρήσης και μια ανταλλακτική αξία, που ανάγονται και οι δύο στην κοινωνική εργασία. Στην κοινωνία δεν εξαφανίζεται ούτε η συνολική εργασία ούτε το συνολικό προϊόν.

Με αυτή την έννοια αναδεικνύονται τα αξιολογικά στοιχεία μέσα από τη θεμελιακή αυτή ανάλυση. Ουσιώδες αποβαίνει το γενικό, προσλαμβάνει μια δεσπόζουσα αξιολογική διάσταση και κατά συνέπεια, αποκτά μια αξιολογική πρακτική για το συλλογικό αλλά και το ατομικό πράττειν.

Το πράττειν αποκτά αξιολογικά χαρακτηριστικά μέσα από το συνολικό πράττειν. Το ατομικό πράττειν πρέπει να λάβει υπόψη του και τις διαρθρωτικές προϋποθέσεις αλλά και τους αξιολογικούς όρους, που συνιστούν τη δομή αλλά και την εξελικτική πορεία της κοινωνίας²².

Ιστορικό - αξιολογικό πράττειν

Στο έργο του Μαρξ, όπως προηγουμένως αναλύθηκε, η αντίληψη για τη δομή περιέχει έντονα την αξιολογική διάσταση, που επηρεάζει τη διαδοχική ακολουθία των αιτιακών αλυσίδων του πράττειν.

Η αντίληψη για δομή και τα επίπεδα που συγκροτούν την ιστορική-κοινωνική ολότητα, εμπεριέχει σαφώς και μια αξιολόγηση του πράττειν, με την έννοια ότι μέσα από τα αξιολογικά στοιχεία αναδύεται ο τελικός στόχος, η σκοποθεσία του πράττειν.

Με αυτό τον τρόπο για την ανάλυση του ιστορικού συμβάντος αναλύονται και αξιολογούνται τα πριν και τα μετά δεδομένα, με τέτοιο τρόπο ώστε να κατασκευάζονται αιτιακές αλυσίδες που οδηγούν προς το επιδιωκόμενο. Πρόκειται δηλαδή για μια ανάλυση κρυπτοτελεολογικού χαρακτήρα, που συντίθεται ανάμεσα στο παρελθόν και στο τώρα και η οποία αξιολογεί επιλεκτικά τις προϋποθέσεις για να ερμηνεύει το ιστορικό συμβάν. Μέσα από την αξιολόγηση αυτή καθορίζονται οι θετικές αιτιακές αλυσίδες προς την κατεύθυνση του «τώρα», δηλαδή με βάση τα αξιολογικά στοιχεία του «τώρα».

Η ανάλυση ενός συγκεκριμένου ιστορικού συμβάντος εκκινεί με δεδομένο το σύνολο της ιστορικής γνώσης και θεωρίας που συγκροτεί την κουλτούρα της σύγχρονης εποχής. Με βάση το σύνολο της θεωρητικής αυτής γνώσης προσεγγίζεται και αναλύεται η ιστορική πορεία του συμβάντος. (Στην αρχαία ελληνική πόλη είναι δυνατόν σήμερα να προσδιορισθεί ο βαθμός ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, οι κοινωνικές σχέσεις, η λειτουργία του ιδεολογικοπολιτικού οικοδομήματος κ.λπ., στοιχεία των οποίων ο αρχαίος Έλληνας δεν είχε καν αναλυτική γνώση και συνείδηση).

Άρα ξεκινώντας από το πώς η σημερινή δομή της ολότητας είναι συγκροτημένη, μέσα από τη δεδομένη Γνώση, είναι δυνατόν να συγκροτηθεί μια ολόκληρη κατασκευή της κοινωνικής εξέλιξης.

Εκκινώντας λοιπόν από το «τώρα», ως προνομιακό πεδίο γνώσης και σύνθεσης, μπορεί να προσδιορισθεί το ιστορικό-κοινωνικό είναι μιας συγκεκριμένης εποχής, όχι μόνο ως βασική κοινωνική δομή σε ένα δεδομένο χρονικό status αλλά και σε ολόκληρη την πορεία γένεσης, εξέλιξης και υπέρβασης της δομής αυτής. Σε αυτή την πληρότητα της πορείας η προηγούμενη αυτή εποχή μπορεί να χαρακτηρισθεί «προνομιακή» σε σχέση με το «τώρα».

Το «τώρα» λειτουργεί ως ανάμνηση του προνομιακού αυτού «ιστορικού χώρου», ως αφετηρία αλλά και προέκταση. Στο «τώρα» όμως λειτουργεί μια βασική ιστορική τομή: Μπορώ να προχωρήσω σε προεκτάσεις, να προσεγγίσω σε μια «ιστορική προφητεία» της μελλοντικής εξέλιξης. Όμως αυτό γίνεται με το σύνολο της Γνώσης του «τώρα»: Μετά από εκατονταετίες π.χ. στο νέο μελλοντικό «τώρα» το σύνολο της Γνώσης και της κουλτούρας, θα «γεφυρώσει» την ιστορική τομή του «τώρα», μέσα από τη δική της οπτική, και θα ερμηνεύσει ολόκληρο το ιστορικό

παρελθόν με βάση τα συγκεκριμένα θεωρητικά εργαλεία του μελλοντικού «τώρα».

Σε αυτή τη μακρά αιτιακή αλυσίδα, που συνδέει το ιστορικό-κοινωνικό γίνεσθαι, το αξιολογικό στοιχείο έχει στον Μαρξ ισχυρότατη παρουσία και επιρροή. Στην ουσία επηρεάζει και καθοδηγεί τη σύνδεση και περιγραφή των αιτιακών αλυσίδων στο ατομικό και κοινωνικό πράττειν.

Με αυτό τον τρόπο στον Μαρξ το αξιολογικό στοιχείο, επικρατώντας μέσα στην περιγραφή των αιτιακών αλυσίδων, λειτουργεί και ως καθοδηγητικός μίτος για να συλλάβουμε και να αξιολογήσουμε τις δομές του παρόντος. Στην ουσία το αξιολογικό στοιχείο συγκροτεί ένα συνεκτικό πλαίσιο που «παρακολουθεί» το ιστορικό γίνεσθαι και διαμεσολαβείται από το ιστορικό παρόν. Το αξιολογικό στοιχείο αποτελεί την καθολική και ενεργώς παρούσα ορίζουσα της πορείας του ιστορικού γίνεσθαι.

Αυτή ακριβώς η αξιολογική ορίζουσα αποτελεί την ιστορική δέσμευση και τη διαρκή υπόμνηση να υπάρξει και να αναδυθεί μέσα από τις δομές η χειραφετητική πράξη, που δεν είναι ακόμα άμεσα ενεργή.

Για τον Μάρξ η δομή δε συγκροτείται από ένα πλαίσιο τυπικών οικονομικο-κοινωνικών στοιχείων αλλά λειτουργεί και διαμορφώνεται από την κοινωνική πράξη, την πρακτική δράση. Βασικό στοιχείο της κοινωνικής πράξης αποτελεί ο εργάσιμος χρόνος που είναι διαθέσιμος για να παράγει η κοινωνία το απαραίτητο προϊόν για την επιβίωσή της, την εξυπηρέτηση των αναγκών της.

Σε αυτό το πλαίσιο η πράξη ως εργασία οδηγεί στην αποτελεσματική πράξη από την οποία προκύπτει η θεωρία της αξίας.

Η αξία κατανοείται με αυτό τον τρόπο ως αποκρυσταλλωμένη πράξη και μέσα από αυτήν κατανοεί η κοινωνία την πράξη στο σύστημα ανταλλαγής (συμπεριφορές, διαδικασίες διασφάλισης τροφής, διασκέδασης κ.λπ.) και υπολογίζει το οργανωμένο κοινωνικό πράττειν.

Η θεωρία συλλαμβάνει το συνολικό ως στοιχείο πράξης, μέσα από τη συνολική πράξη, κάνοντας αφαίρεση από το ατομικό πράττειν. Το ζήτημα του αξιολογικού ατομικού πράττειν, αποβαίνει –και προσδιορίζεται με αυτό τον τρόπο– πρόβλημα χειραφέτησης της συνολικής κοινωνίας²³.

3. Το στοιχείο του ορθολογισμού στον Max Weber – Κοινωνικό και ατομικό πράττειν

Κατά τον Max Weber υφίσταται ένα απόλυτο λογικό χάσμα ανάμεσα στην αλήθεια των γεγονότων και στην «ηθική αλήθεια». Δε νοείται η συγκρότηση ενός ολοκληρωμένου επιστημονικού προτύπου μέσα από τα «δομικά» στοιχεία, του οποίου είναι δυνατόν να νομιμοποιούνται και να επιβάλλονται καθολικές αξίες.

Για αυτό και η επιστήμη δεν μπορεί να δώσει φιλοσοφικές ή μετα-θεωρητικού τύπου απαντήσεις, ούτε μπορεί να κατευθύνει την κοινωνική εξέλιξη. Αυτό δε σημαίνει βέβαια απουσία και εξαφάνιση του αξιολογικού ιδεώδους από την επιστημονική έρευνα και δράση. Όμως αυτό το ιδεώδες δεν μπορεί παρά να εμπεριέχεται και να συνιστά την ίδια τη λειτουργία της επιστήμης, μια λειτουργία που επιβάλλει στην επιστήμη να διαμεσολαβεί τους στόχους δίχως να τους περιορίζει, να αναζητεί μεθόδους και διαδικασίες μέσα από τις οποίες να μπορεί να προσεγγίσει αυτούς τους στόχους²⁴.

Με αυτό τον τρόπο η πραγματικότητα, ενώ επιβάλλει την παρουσία της, δεν αποκαλύπτει αυτόματα το νόημα των περιεχομένων προς τα οποία κατευθύνεται η κοινωνική πρακτική. Άλλωστε τα περιεχόμενα αυτά πρέπει να αποκαλυφθούν και να επικυρωθούν. Την πηγή της γνώσης σε αυτή τη διαδικασία αποτελεί η εμπειρία, ο κόσμος των εμπειρικών δεδομένων.

Η αναλυτική κατάταξη της εμπειρικής πραγματικότητας είναι συνυφασμένη με την ικανότητα διατύπωσης αξιολογικών κρίσεων, οι οποίες μπορούν να οδηγήσουν στον προσδιορισμό αξιολογικών στοιχείων στις δομές της δεδομένης πραγματικότητας.

Ο τύπος αυτός του Βεμπεριανού ορθολογισμού παραπέμπει εν μέρει σε κατηγορίες του Νέο - Καντιανού προτύπου και συγκεκριμένα στις κλασικές κατηγορίες της γενικότητας και της αιτιότητας²⁵:

– Από την πλευρά της γενικότητας η νοητική φόρμα κατευθύνεται εν μέρει στο γενικευτικό επίπεδο (γενική επιστήμη, νομικό πλαίσιο κ.λπ., όπου εντάσσεται το αιτιακό στοιχείο).

– Από την πλευρά της αιτιότητας ο Max Weber αποφαίνεται ότι δεν πρέπει να επιμένουμε στο γενικευτικό στοιχείο, γιατί αυτό συνιστά προδέσμευση που παραπέμπει νομοτελειακά στις Χεγκελιανές αντιλήψεις της Φιλοσοφίας της Ιστορίας. Αντίθετα πρέπει να συγκροτήσουμε το αιτιακό στοιχείο αναζητώντας συγκεκριμένες διαδικασίες διαμόρφωσης της σχέσης αιτίου-αποτελέσματος.

Παράλληλα, επισημαίνει ο Max Weber, είναι δυνατόν, εκκινώντας από άλλες αξίες ως αφετηρία, να μπορεί να συνδεθεί και πάλι η συγκεκριμένη αιτία με το αποτέλεσμα. Από το σύνολο λοιπόν της εμπειρικής πολλαπλότητας είναι δυνατόν η έρευνα να οδηγηθεί σε ένα εξορθολογισμένο ερμηνευτικά σχήμα.

Συμπερασματικά: Το ορθολογικό στοιχείο κατά τον Max Weber δεν προσδιορίζεται στο περιεχόμενο, στο αξιολογικό πλέγμα που συγκροτεί την ίδια την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά στη διαδικασία προσδιορισμού της εμπειρικής πολλαπλότητας. Οι γενικές αξίες και έννοιες δεν επιτελούν παρά μία και μόνο λειτουργία: Την περιγραφή και προσέγγιση μιας πλευράς της πραγματικότητας. Υιοθετούνται και αυτές για να ξεκινήσει απλά η επιστημονική έρευνα και διαδικασία.

Το αξιολογικό στοιχείο στις γενικές έννοιες

Οι γενικές καθολικές έννοιες δεν προκύπτουν μόνο από τις αφαιρετικές γενικεύσεις, αλλά και από τις εμπειρικές έννοιες που μπορούν να αποδειχθούν γενικεύσιμες (οικονομικές λειτουργίες, νόμοι της αγοράς χρήμα κ.λπ.) και οι οποίες από τον τρόπο που προέκυψαν περιέχουν μεθοδολογικά το αξιολογικό στοιχείο.

Όμως οι γενικές έννοιες που χρησιμοποιούνται στις κοινωνικές επιστήμες απαιτούν τη διαμεσολάβηση αξιολογικών προϋποθέσεων. Αυτή ακριβώς η διαμεσολάβηση συνιστά τη διατύπωση των εννοιών αυτών ως εννοιών καταχωρημένων.

Η καταχώρηση αυτή, που συνιστά μια ιδιαίτερη τυπολογία στον Max Weber με την κατασκευή «ιδεοτύπων»²⁶, έχει ως πρωταρχική αφετηρία το ξεκαθάρισμα του νοήματος της ίδιας της έννοιας. Στη συνέχεια, για να προχωρήσει ο ερευνητής στη γενική διατύπωση, συνδέει μεταξύ τους τις λέξεις- έννοιες π.χ. τρόπος-παραγωγής. Καθ' εαυτή η σύνδεση περιέχει το αξιολογικό στοιχείο, αποτελεί, ως στόχο του επιστήμονα, μια αξία.

Κατ' αυτόν τον τρόπο η γενική έννοια του Κεφαλαίου περιέχει από δύο πλευρές το αξιακό στοιχείο, αποτελεί αξιακό τύπο. Γιατί από τη μια πλευρά προκύπτει από τη σύνδεση καταχωρημένων οικονομικών εννοιών και κατηγοριών (εργασία, κέρδος, εμπόριο κ.λπ.), ενώ από την άλλη πλευρά αποτελεί ένα γενικό νόμο που εμπεριέχει το αξιακό στοιχείο.

Συμπερασματικά: Ο Max Weber σχετικοποιεί τη σχέση της αξίας και του γενικού και δε διαμορφώνει μεταξύ τους μια άμεση σύνδεση.

Εκεί όπου ο Καντ επιτάσσει «να δρούμε ως γενικεύοντες», να δημιουργούμε ως κοινωνία γενικούς στόχους, εκεί ακριβώς ο Max Weber προβάλλει ένσταση: Το γενικό δεν αποτελεί για αυτόν δεδομένη αξία. Το πρόβλημα είναι πώς θα συσχετισθούν τα εμπειρικά δεδομένα με τις γενικευτικές προτάσεις. Ο κάθε τύπος, ισχυρίζεται ο Max Weber δεν προκύπτει αυτονόητα από το γενικό όρο. Υπάρχει μια ανεπανόληπτη διαδικασία για την προσέγγιση και την κατανόησή του.

Η περιγραφή αυτής της μοναδικότητας αποτελεί και τον ισχυρό πυρήνα της Βεμπεριανής αντίληψης. Ο γενικός νόμος είναι καταδικασμένος σε αποτυχία και η ιστορική διαδικασία έχει τη δική της ιδιαιτερότητα και «ατομικότητα»²⁷.

Οι επιστήμονες είναι δυνατόν να καταλήξουν, μετά από διάλογο και συνεννόηση, στην καταγραφή των αξιών μιας κοινωνικής πραγματικότητας. Όμως ο κάθε πολίτης, ο κάθε άνθρωπος, προσεγγίζει και αναγνωρίζει τις αξίες αυτές από την ατομική του σκοπιά.

Κατά τον Max Weber μπορούμε να αποδεχθούμε ότι υπάρχουν οι αξίες αυτές χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τις αναγνωρίζουμε ως συνολικά αποδεκτές. Και πάλι όμως δεν είναι δυνατόν να τις ιεραρχήσουμε και να καθορίσουμε ποιες είναι οι ανώτερες αντικειμενικά αξίες. Μια τέτοια πιθανή ιεράρχηση αποκλείεται σαν αντικειμενική διαδικασία γιατί έρχεται

σε απ' ευθείας σύγκρουση με τη συγκρότηση της ίδιας της αντικειμενικής πραγματικότητας.

Το ατομικό πράττειν στην κοινωνική σχέση – την ιστορία

Η θεωρία του ατομικού πράττειν αποτελεί κεντρικό στοιχείο στην ανάλυση του Max Weber. Το ατομικό πράττειν θα πρέπει να προσδιορισθεί μέσα στο πεδίο της διαμόρφωσης των κοινωνικών σχέσεων και της ιστορικής πραγματικότητας. Μόνο στο πεδίο αυτό μπορούν να προσδιορισθούν κριτήρια για το ατομικό πράττειν και όχι στο αφηρημένο αξιακό πεδίο.

Ο πολιτισμός, το νόημα της ιστορίας, η σύλληψη του νοήματος των πράξεων των ιστορικών υποκειμένων, αποτελούν τις γενικευμένες ορίζουσες που προσανατολίζουν την κατεύθυνση και το νόημα του ατομικού πράττειν.

Σε αυτό το πλαίσιο διατυπώνεται και η έννοια της κοινωνικής σχέσης, ως συγκροτησιακού στοιχείου που επιτρέπει στο άτομο να αναχθεί στην ιστορική πραγματικότητα, στο πολιτιστικό πλαίσιο της ιστορικής του εποχής.

Κατ' επέκταση διατυπώνεται η έννοια της κοινωνικής πράξης, η οποία ορίζεται ως πιθανότητα αλλά και δυνατότητα να πραγματοποιηθεί η σύμπτωση των νοημάτων ή των δράσεων δύο ή περισσότερων ατόμων. Το βασικό γεγονός παραμένει η πιθανότητα της σύμπτωσης, ακόμα κι αν αυτή η τελευταία δεν πραγματοποιηθεί.

Σε αυτό το πλαίσιο βασικό στοιχείο συγκρότησης της κοινωνικής σχέσης καθίσταται η αμοιβαιότητα, η αναζήτηση και σύγκλιση πάνω σε κοινά σημεία και προσανατολισμούς.

Η κοινωνική σχέση αποτελεί επέκταση της έννοιας του πράττειν και όχι απλή προϋπόθεση. Η κοινωνική σχέση εμπεριέχει τα ίδια τα άτομα και τα πλαίσια που κατευθύνουν το πράττειν τους και λαμβάνει υπ' όψη της το προσδοκώμενο πράττειν των άλλων ατόμων. Διαμορφώνεται τελικά ένας τύπος πράττειν που αναφέρεται και απευθύνεται σε τύπο πράττειν άλλου ατόμου και στη σύγκλισή τους διαμορφώνεται η σχέση των δύο ατόμων.

Η αντίληψη αυτή του Max Weber έρχεται σε αντίθεση με τις κλασικές θεωρίες του πράττειν. Οι θεωρίες αυτές αποδέχονται ότι προϋπάρχει το πράττειν και λειτουργεί ως έκφραση και αποτέλεσμα της ίδιας της κοινωνικής σχέσης.

Οι θεωρίες αυτές στηρίζονται στη μακροθεωρητική οπτική και από αυτήν παράγουν το ατομικό πράττειν. Ξεκινούν π.χ. από τα στοιχεία συγκρότησης του θεσμού της οικογένειας –οικονομικά, κοινωνικά, βιολογικά– και με βάση αυτά τα στοιχεία ερμηνεύουν το χαρακτηριστικό πράττειν των ατόμων που την αποτελούν. Ο Μαρξ αναφέρεται στις συμπεριφορές των ατόμων με τον προσδιορισμό «χαρακτηρολογικές μάσκες»,

θέλοντας να εκφράσει την τυποποίηση και τη νομοτέλεια του ατομικού πράττειν, το οποίο προσδιορίζουν οι πανίσχυροι μηχανισμοί της αγοράς και ο καταμερισμός της εργασίας.

Αντίθετα ο Max Weber ακολουθεί αντιδιαμετρική πορεία²⁸. Ξεκινά από το ατομικό πράττειν και όταν αυτό συμπίπτει με άλλα πράττειν προκύπτει η σχέση. Η κοινωνική σχέση αποτελεί, κατά έναν τρόπο, επέκταση και όχι προϋπόθεση του ατομικού πράττειν.

Οι ίδιες οι κοινωνικές σχέσεις συγκροτούν τον πολιτισμό μιας εποχής, με τέτοιο τρόπο ώστε να θεσμοποιείται η πραγματικότητα μέσα από τη δράση των ατόμων.

Όμως η ίδια η πραγματικότητα παραμένει πέρα από τον πλήρη έλεγχο της πράξης. Η πράξη έχει μόνο επιμέρους αποτελέσματα που συναρτώνται με αυτή την ίδια την πράξη. Τελικά η πραγματικότητα καθορίζεται και συγκροτείται από παράγοντες τους οποίους δεν μπορεί να περιλάβει ή να προσεγγίσει η πράξη των υποκειμένων.

α) Έννοια της χαρισματικής προσωπικότητας – σχέση με το ορθολογικό στοιχείο

Ο Max Weber θεωρεί ότι η παρουσία μιας χαρισματικής εξουσιαστικής προσωπικότητας αποτελεί παράγοντα για την υπέρβαση ή την ανατροπή μιας θεσμοθετημένης κατάστασης. Η χαρισματική προσωπικότητα δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τη συγκρότηση ενός νέου πολιτισμικού πλαισίου, μιας σειράς νέων κοινωνικών λειτουργιών.

Όμως αυτή η διαρκής ένταση ανάμεσα στη δυναμική παρουσία του «χαρίσματος» και στην καθημερινή πραγματικότητα καταλήγει τελικά σε μια μεταβατική πορεία φθοράς και απομείωσης. Το χαρισματικό στοιχείο σταδιακά αποσυντίθεται, γίνεται βορά της καθημερινότητας, καθλώνεται μέσα στις γραφειοκρατικές δομές των Κρατικών μηχανισμών.

Κατ' αυτό τον τρόπο η συνολική πορεία από την εμφάνιση έως τον εκπεσμό του χαρίσματος χαρακτηρίζεται από τη μετατροπή της ορθολογικής της αξίας σε ορθολογική του σκοπού. Γιατί το χάρισμα αποτελεί πράγματι ένα αξιακό στοιχείο, μια νέα ορθολογική σύνθεση, που αποσυντίθεται σταδιακά μέσα από το πλέγμα των καθημερινών στόχων.

Η αντίληψη του Max Weber για τη χαρισματική προσωπικότητα εντάσσεται στη βασική του θεωρία για το ατομικό πράττειν. Η μόνη αρχή, που αποτελεί και το βασικό πυρήνα της θεωρίας του, είναι η αξία του αυτόνομου, του αυτοκυρίαρχου και αυτοσυντονιζόμενου ατόμου και όχι του κοινωνικού ατόμου.

Το κοινωνικό άτομο σύμφωνα με τον Max Weber καθλώνεται μέσα στο πλέγμα των υποκειμενικών και αντικειμενικών περιορισμών. Μόνο η σχετική του ανεξαρτησία, η έξοδος του από την καθολικότητα των αξιών και εννοιών, μπορεί να το οδηγήσει στα πεδία της ορθολογικής δράσης.

Το χαρισματικό στοιχείο, έχοντας εν δυνάμει τη δυνατότητα να υπερβεί τον κοινωνικό περιορισμό, συγκροτεί ασφαλώς ένα ορθολογικό

πλέγμα. Η μοναδικότητα όμως της χαρισματικότητας σε τελική ανάλυση υποτάσσεται στους περιορισμούς της πραγματικότητας και αποσυνθέτει το αξιακό πλέγμα που τη συνιστά.

Ο Max Weber διαπιστώνει ότι σε προηγούμενες κοινωνίες, εξορθολογισμένου χαρακτήρα –σύμφωνα με τους σύγχρονους κοινωνικούς τύπους– μια χαρισματική προσωπικότητα μπορούσε, με βάση κάποιους συγκεκριμένους κανόνες και κατευθύνσεις αυτοδέσμευσης, να επηρεάσει τα συμβάντα και τις εξελίξεις. Με αυτή την έννοια το «χάρισμα» αποτέλεσε ένα πραγματικό τύπο εφαρμογής σε παρελθούσες κοινωνικές καταστάσεις.

Στις σύγχρονες όμως κοινωνίες –ισχυρίζεται ο Max Weber– υπάρχει μια προϊούσα ορθολογικοποίηση, διαμορφώνονται εξορθολογισμένοι κοινωνικοί τύποι, που χωρίς να μπορούν να απορρίψουν από τις λειτουργίες τους ολοκληρωτικά το ανορθολογικό στοιχείο, μπορούν εν τούτοις να το περιορίζουν ουσιαστικά.

Ο χαρισματικός ηγέτης συμπορεύεται υποχρεωτικά με ανορθολογικά στοιχεία. Θέτει στόχους όχι πλήρως αναγώγιμους στις συνθήκες της εποχής του. Πολλές φορές όμως υπερβαίνει τις συνθήκες αυτές και διαμορφώνει νέα ορθολογικά πλαίσια για τη λειτουργία της κοινωνίας και των στοιχείων της.

Η άσκηση της πολιτικής εξουσίας, η πολιτική πράξη, δεν προκύπτει κατά τον Max Weber, ως αποτέλεσμα των υπαρχουσών συνθηκών και δυνατοτήτων. Αντίθετα σύμφωνα με τη βασική του θεωρία τίθενται διάφοροι στόχοι και οι στόχοι αυτοί προσεγγίζονται μέσα από τα πολιτικά, θεσμικά, διοικητικά και κοινωνικά μορφώματα του συστήματος (γραφειοκρατία, κόμματα, φορείς κ.λπ.), που είναι δυνατόν να συγκλίνουν σε κοινά αποδεκτά ή απλώς ανεκτά στοιχεία, ικανά να προσεγγίσουν τους στόχους αυτούς.

Μεθοδολογικά λοιπόν ο Max Weber, προχωρεί σε παράλληλη κίνηση ή και διαπλοκή των διαφόρων τύπων χωρίς να συναρτά την προέλευση (ή την «αντανάκλαση»), του ενός τύπου από τον άλλο. Για να ερμηνεύσει τη συγκρότηση και το ορθολογικό ή μη περιεχόμενο του οικονομικού συστήματος της εποχής του, εκκινεί από τους τύπους του εποικοδομηματος και στη συνέχεια ανιχνεύει και προσδιορίζει τα όρια τριβής ή διαπλοκής με τους τύπους της κοινωνικής οργάνωσης και της παραγωγικής βάσης και προσδιορίζει τα στοιχεία εξισορρόπησης και συνοχής του συστήματος. Δεν εξαρτά όμως την εξέλιξη του κοινωνικού και οικονομικού τύπου από το θρησκευτικό.

Ο θρησκευτικός τύπος μπορεί να εναρμονίζεται, να ευνοεί, να συμπορεύεται ή και να απομακρύνεται από τον κοινωνικό και οικονομικό τύπο. Δεν απορρέει όμως από αυτούς ούτε και τους παράγει: «Δεν έχω την πρόθεση να αντικαταστήσω μια μονόπλευρα υλιστική αιτιακή ερμηνεία της κουλτούρας και της ιστορίας με μια εξίσου μονόπλευρα πνευματοκρατική αιτιακή ερμηνεία. Η κάθε μια τους είναι εξίσου δυνατή, αλλά κάθε μια τους, αν δε χρησιμεύει σαν προπαρασκευή αλλά σαν συμπέρασμα της έρευνας εξυπηρετεί εξίσου λίγο το συμφέρον της ιστορικής αλήθειας».

ας²⁹ και ακόμα ο Max Weber προσθέτει: «... αυτή τη δουλειά την αφήνω στον τύπο του ερασιτέχνη που πιστεύει στην ενότητα του ομαδικού πνεύματος και στην αναγωγιμότητά του σε μια και μόνη φόρμουλα ...»³⁰.

Για αυτό και ο Max Weber δε συγκροτεί ενιαία θεωρία. Αρνείται την οργανική σχέση μεταξύ των τύπων και αποδέχεται αντίθετα ότι μεταξύ τους υφίστανται σαφή ρήγματα και απροσπέλαστα όρια.

Σαν συνέχεια και ο ίδιος ο ορθολογισμός δεν υφίσταται ως ενιαίο λογικό και αξιακό πλαίσιο. Τεμαχίζεται και προσδιορίζεται ως συστατικό στοιχείο των διαφόρων τύπων και λειτουργιών που συγκροτούν την ίδια την πραγματικότητα. «Θα μπορούσε να νομίσει κανείς πως η εξέλιξη του πνεύματος του καπιταλισμού πρέπει να λογισθεί σαν μέρος της εξέλιξης του ορθολογισμού στο σύνολό του ... Αλλά ένας τέτοιος απλοϊκός τρόπος τοποθέτησης του προβλήματος δε λειτουργεί, για τον απλούστατο λόγο πως η ιστορία του ορθολογισμού δείχνει μια εξέλιξη, που κάθε άλλο παρά ακολουθεί παράλληλες γραμμές στους διάφορους τομείς της ζωής»³¹. Και προσθέτει ο Max Weber παρακάτω: «... μπορεί κανείς να ορθολογικοποιήσει τη ζωή από ολότελα διαφορετικές κατευθύνσεις. Ο ορθολογισμός είναι μια ιστορική έννοια που καλύπτει έναν ολόκληρο κόσμο από διαφορετικά πράγματα»³².

β) Πολιτικός και οικονομικός ανορθολογισμός – Γραφειοκρατία

Το ανορθολογικό στοιχείο υπεισέρχεται ασφαλώς και στην ίδια την οικονομική απόφαση. Ο επιχειρηματίας έχει τη δυνατότητα να συλλέξει ένα ευρύ αριθμό πληροφοριών για τις συνθήκες της αγοράς, τις τιμές, τις εμπορικές συναλλαγές, τις διακυμάνσεις του ποσοστού του κέρδους. Όμως υπάρχει πάντοτε το στοιχείο της απροσδιοριστίας, του ανορθολογισμού στις εκτιμήσεις του, υπάρχει ο κίνδυνος απωλειών και ζημιών, αφού σε τελική ανάλυση ο επιχειρηματίας παίρνει αποφάσεις πάνω και πέρα από το σύνολο των δυνατών πληροφοριών που μπορεί να συλλέξει, στηρίζεται σε μηχανισμούς της αγοράς που λειτουργούν στα αυτόνομα πλαίσια των δικών τους διαδικασιών.

Αντίστοιχος με τον «οικονομικό ανορθολογισμό» εμφανίζεται ο «πολιτικός ανορθολογισμός». Η διοικητική γραφειοκρατική εξουσία λαμβάνει αποφάσεις μέσα από εκτιμήσεις κοινωνικών ή οικονομικών όρων και συσχετισμών, οι οποίες περιέχουν το στοιχείο της ανορθολογικότητας. Ο Max Weber επισημαίνει ότι οι πολιτικές αποφάσεις λαμβάνονται από τη γραφειοκρατία ως εάν οι αποφάσεις αυτές –και οι συνέπειές τους– να αφορούν τα συμφέροντα της ίδιας της γραφειοκρατίας.

Σε αυτό το πλαίσιο, αν συγκριθούν τα όρια του πολιτικού και του οικονομικού ανορθολογισμού, προκύπτει ότι το οικονομικό στοιχείο της απόφασης εμπεριέχει ασφαλώς περισσότερα στοιχεία ελευθερίας γιατί διακυβεύει άμεσα συμφέροντα οικονομικής και προσωπικής υπόστασης, αντίθετα από το πολιτικό όπου, σε τελική ανάλυση, το γραφειοκρατικό στοιχείο διακυβεύει, ως έσχατη συνέπεια, τη θέση του.

Ο Max Weber επισημαίνει παράλληλα τον κίνδυνο που ενυπάρχει μέσα στις ίδιες τις δομές και λειτουργίες της πολιτικής γραφειοκρατίας. Ασφαλώς το στοιχείο της προβλεπτικότητας, του σχεδιασμού και υπολογισμού χαρακτηρίζει τη (σύγχρονη) ορθολογικά διαρθρωμένη και έννομη εξουσία και διαφοροποιεί αξιολογικά τη γραφειοκρατία από όλους τους προηγούμενους τύπους πολιτικής εξουσίας³³.

Ο Max Weber κρίνει ότι η γραφειοκρατία δεν αποτελεί απλώς το πιο «αποτελεσματικό» μέσο, αλλά συνιστά και τη μόνη δυνατή δομή, το μόνο τύπο πρακτικής και ορθολογικής διασύνδεσης μέσων και σκοπών³⁴.

Με την Βεμπεριανή έννοια δηλαδή ο ορθολογισμός υποδηλώνει την καταλληλότητα των μέσων για την επίτευξη των σκοπών. Αυτό χαρακτηρίζεται ως αποτελεσματικότητα της γραφειοκρατίας. Μια οργάνωση αποβαίνει ορθολογική αν επιλέγει τα καταλληλότερα μέσα για την πραγματοποίηση των σκοπών της³⁵.

Το ερώτημα που τίθεται από τον Max Weber είναι μήπως μέσα σε αυτή τη διαδικασία εξέλιξης της γραφειοκρατίας ατονίσει το μεθοδολογικό στοιχείο και επικρατήσει ένας αυστηρά τυπικός μηχανισμός ο οποίος, προσηλωμένος στην ορθολογικότητα των σκοπών περιστείλει τα όρια του ατομικού πράττειν και εξαφανίσει το στοιχείο της αυθορμησίας³⁶.

Παρόμοιοι προβληματισμοί αναπτύσσονται για το ατομικό πράττειν του μέλους της γραφειοκρατικής δομής³⁷. Ο Mannheim διατυπώνει την άποψη ότι «ορθολογικότεροι» τύποι γραφειοκρατικοποίησης οδηγούν σε ασφυκτικά πλαίσια το ατομικό πράττειν. Αυτό το είδος του ορθολογισμού ο Mannheim το αποκαλεί «λειτουργικό» και το αντιδιαστέλλει από τον ουσιώδη ορθολογισμό που αναφέρεται σε μια «πράξη σκέψης, που αποκαλύπτει εναργή αντίληψη των διασυνδέσεων μεταξύ των γεγονότων σε μια δεδομένη κατάσταση»³⁸.

Ένα παρόμοιο κίνδυνο επισημαίνει ο R. K. Merton τονίζοντας ότι το άτομο-μέλος της γραφειοκρατικής δομής εσωτερικεύοντας τους κανόνες λειτουργίας της δομής αυτής τους μετατρέπει σε σκοπούς και ουσιώδη περιεχόμενα³⁹.

Πάντως ο Max Weber δε χρησιμοποιεί την έννοια της γραφειοκρατίας για τη μικροσκοπική ανάλυση της εσωτερικής οργανωτικής δομής. Περισσότερο τον αφορά ως τύπος εξωτερικής κυριαρχικής-εξουσιαστικής δομής για να διακρίνει τις διάφορες μορφές κυριαρχίας και τους δικητικούς μηχανισμούς που αντιστοιχούν σε αυτές⁴⁰.

Σε αυτό το πλαίσιο είναι ερευνητέο κατά πόσον αντιμετωπίζεται από τον Max Weber το πρόβλημα της μετατόπισης των εξουσιών από τη νόμιμη πολιτική-αντιπροσωπευτική εξουσία στην κυριαρχία της γραφειοκρατικής δομής, φαινόμενο που ανέλυσαν οι Michels και Burnham.

Από την αντίθετη όμως κατεύθυνση, στην περίπτωση μιας αυστηρά κεντρικής-συγκεντρικής πολιτικής εξουσιαστικής δομής, δεν αποκλείεται η πλήρης ιδιοποίηση της γραφειοκρατικής δομής από τον ηγέτη της πολιτικής δομής.

Για αυτό οποιαδήποτε εξουσία, επισημαίνει ο Max Weber, οφείλει να μετατρέψει, μέσα από συγκεκριμένες λειτουργίες, την αυθαίρετη βούληση σε υπολογισιμότητα (φορολογικοί κανόνες, κοινωνικές διευκολύνσεις, διοικητικές λειτουργίες κ.λπ.). Μέσα από τις λειτουργίες αυτές θα επικρατήσουν στοιχεία αναγνώρισης και νομιμοποίησης των πράξεων της εξουσίας, θα προκύψουν κανόνες τους οποίους θα αποδέχεται ο πολίτης με βάση τα συμφέροντα και τις προσδοκίες του.

Το Imperium, ως σύστημα κανόνων νομιμοποιητικού χαρακτήρα, ως σύνολο δεσμευτικών κανόνων, μπορεί να διαμορφώνει ευρύτερες πολιτικές και κοινωνικές εξισορροπήσεις ικανές, αφ' ενός μεν να επιτρέπουν στον πολίτη να αναπτύσσει ευρύ πλαίσιο δράσης, αφ' ετέρου δε να εξασφαλίζουν τους όρους αναπαραγωγής της κοινωνίας.

Σε τελική ανάλυση δηλαδή η έννοια του εξορθολογισμού της πολιτικής εξουσίας αποτελεί την προϋπόθεση αλλά ταυτόχρονα και την παράλληλη πορεία με την έννοια του οικονομικού-παραγωγικού εξορθολογισμού που επιδιώκει ο επιχειρηματίας⁴¹.

Μέσα από τη διαπλοκή και τη συνύπαρξη των εξορθολογισμένων αυτών τύπων –πολιτικών και οικονομικών– οι στόχοι και οι προσδοκίες τόσο του πολίτη όσο και της διοίκησης μπορούν να προσδιορίσουν κοινά σημεία σύγκλισης και σύμπτωσης.

Η προσδοκία του πολίτη μέσα στο σύστημα του Imperium είναι μια συνειδητή στάση αποδοχής γιατί έχει διακριβωθεί από προηγούμενες εμπειρίες ότι μια συγκεκριμένη πράξη έχει αποδώσει τα προσδοκώμενα αποτελέσματα.

Το άτομο όμως δεν μπορεί να εγκλωβίζεται από τα περιεχόμενα των διαφόρων τύπων. Μέσα στο πλέγμα των τύπων αυτών έχει τη δυνατότητα να θέτει πολλούς σκοπούς. Είναι δυνατόν ένας σκοπός να παρακάμπεται όταν εμφανίζεται προς διεκδίκηση άλλος σκοπός ή ένα ιδιαίτερο συμφέρον. Ο ορθολογισμός υφίσταται μόνο κατά το σκοπό και όχι κατά τον τύπο ή τη γενική έννοια.

Το αξιολογικό στοιχείο αναδύεται λοιπόν από την αποδοχή, μέσα στο πλέγμα του Imperium, του πλουραλισμού των σκοπών. Οι προαποφάσεις –και οι αξιολογικές δεσμεύσεις που αυτές περιέχουν– δεν μπορούν να συμβάλουν στη δόμηση ορθολογικών πλαισίων σε μια κοινωνία. Το αξιολογικό στοιχείο μπορεί να εκπηγάσει μόνο από την ίδια τη διαδικασία της εμπειρικής καταγραφής.

Κάθε συλλογικό στοιχείο που επιχειρεί να ξεπεράσει την εξατομίκευση (π.χ. προλεταριάτο) διαμορφώνει εν δυνάμει ανορθολογικούς όρους. Ο Max Weber δεν αποδέχεται τη θεωρία ότι οι μάζες μπορούν μέσα από διαδικασίες και περιεχόμενα να θέτουν σκοπούς. Το μόνο ενοποιητικό στοιχείο σε μια τέτοια διαδικασία θεωρεί ο Max Weber το συγκινησιακό... Κατ' αυτόν ένα αξιακό πλέγμα δεν εκφράζει ορθολογισμό. Για αυτό σε κάθε περίπτωση ο Max Weber επιχειρεί να το διασπάσει, να το οδηγήσει στην εξατομίκευση και στη μοναδικότητα.

Σημειώσεις

1. Για την προϊούσα συρρίκνωση της υποκειμενικής ηθικής στο πολιτικό-θεσμικό πλαίσιο του Χεγκελιανού Κράτους, πρβλ. Χ. Μαρκούζε, *Λογική και Επανάσταση*, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 1981, σελ. 239.

2. Για τη διαλεκτική του εγκλήματος και της ποινής, ως αναγκαίου σταδίου της βούλησης πρβλ. J. Hyppolite, preface εις «Principes de la philosophie du Droit», *Collection Idees*, σελ. 18.

3. Πρβλ. Χ. Μαρκούζε *όπ.παρ.*, σελ. 236. Ο Χ. Μαρκούζε επισημαίνει ότι η Χεγκελιανή θεωρία της ποινής διαχωρίζει την ιδέα του «κακού» από την ηθική πράξη. Το «κακό» εισάγεται ως κατηγορία στη *Φιλοσοφία του Δικαίου*, ως αναπότρεπτο συμβάν στο πεδίο των σχέσεων μεταξύ των ιδιοκτητών.

4. Για την έννοια της σκόπιμης πράξης («das zweckmassige Tun») πρβλ. E. Fleischmann, «Τυπική και διαλεκτική σχέση στον Μάρξ», στην έκδοση των A. Doz, E. Fleischmann, J. O'Neil, F. Ricci, M. Vadee, *Η Λογική του Μαρξ*, Αθήνα, 1975, σελ. 53. Πρβλ. επίσης E. Fleischmann, *La science universelle ou la logique de Hegel* Paris, 1968, σελ. 175 έως 184.

5. Η ενότητα της θεωρίας του δικαίου και της θεωρίας του πράττειν συγκροτεί για την Εγελιανή θεωρία της κοινωνίας μια αντικειμενική πολιτισμική αξία, το «αγαθό». Για την ανάλυση και την συγκρότηση του υποκειμένου του πράττειν στη Χεγκελιανή θεωρία πρβλ. Κ. Ψυχοπαίδη, *Ιστορία και Μέθοδος*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1994, σελ. 110, επ.

6. Σ' αυτό το σημείο ο Α. Μεταξόπουλος επισημαίνει ότι το εγχείρημα του Χέγκελ να αποδείξει ότι «κάθε θεμελιώδης αναστοχαστική επιστημολογική διερώτηση καντιανού τύπου είναι μια προσπάθεια διακρίβωσης των ορίων της γνώσης, ... που εμπλέκεται αναποφεύκτως σε ένα φαύλο κύκλο» υπονομεύεται από την ίδια τη Χεγκελιανή φαινομενολογική προσέγγιση της γνωστικής διαδικασίας που έχει ως «αναπόδεικτη προϋπόθεση μια οιονεί «θρησκευτική» πεποίθηση. Πρβλ. Α. Μεταξόπουλου, *Πολιτικός Σκεπτικισμός*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1991, σελ. 78.

7. Αυτή ακριβώς η σύνθεση του ατομικού πράττειν με τη θεσμικά διαμορφωμένη ιστορική πραγματικότητα συνιστά κύριο στοιχείο της Χεγκελιανής διαλεκτικής. Όπως επισημαίνει ο Πανταζής Τερλεξής: «... οι περιορισμοί που επιβάλλονται στις επιθυμίες, τις ιδιορρυθμίες ή τις ιδιοτροπίες των μελών της κοινότητας δεν αποτελούν περιορισμούς της ελευθερίας τους, αλλά προϋπόθεση για αυτό. Το κράτος δεν εκφράζει καμιά άλλη πραγματικότητα πέρα από αυτή των πολιτών του». Πρβλ. Π. Τερλεξή, *Διευθυντικές Ολιγαρχίες*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1996, σελ. 420.

8. Για τις «χαρακτηρολογικές» συμπεριφορές που προκύπτουν από τις γενικές τάσεις και ρυθμίσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής πρβλ. Α. Λεφέβρ, *Κοινωνιολογία του Μαρξ*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1982, σελ. 116 επ.

9. Για τη λογική αντιστοιχία που υφίσταται μεταξύ νομικής και εμπορευματικής μορφής πρβλ. εις «Pour une critique du droit», collection «critique du droit», Maspero, 1978 τη μελέτη των Ph. Dujardin, J. Michel, *Marx et la question du*

droit, σελ. 13 έως 41, όπου υποστηρίζεται ότι στο χώρο της ιδιωτικής κοινωνίας (στη σφαίρα των αναγκών κατά τον Χέγκελ) πρέπει να αναζητηθεί η ιστορική και λογική προέλευση της νομικής μορφής, αντίθετα με το «χώρο» της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, όπου η νομική μορφή τίθεται ως προϋπόθεση της σύστασης των πράξεων της ανταλλαγής.

10. Για αυτό και όπως τονίζει ο Πανταζής Τερλεξής, ο Μαρξ «δεν ενδιαφέρθηκε για τη νομική κατασκευή του κράτους, ούτε για τις νομικο-θεσμικές καταβολές του. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος του έβαλε τη σχέση κράτους-κοινωνίας... σε άμεσο συσχετισμό με τις κοινωνικές ανάγκες, τους ταξικούς αγώνες, την πολιτική πάλη και την οικονομική ή υλική πραγματικότητα... Έτσι βγαίνει το συμπέρασμα – που είναι μάλλον ακατανόητο στο σημερινό ακαδημαϊκό επιστήμονα της Δύσης, ότι η πολιτική κοινωνιολογία του Μαρξ είναι κυρίως ή αποκλειστικά πολιτική πράξη» πρβλ. Π. Τερλεξή, *Διευθυντικές Ολιγαρχίες*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1996, σελ. 255.

11. Για τη σχέση αφηρημένης αρχής και πράξης στον Μαρξ πρβλ. Α. Λεφέβρ, *Χέγκελ - Μαρξ - Νίτσε*, εκδ. Ράππα, Αθήνα, 1976, σελ. 147.

12. Για την προτεραιότητα της χειραφετητικής πράξης και την υποβάθμιση της πολιτικής πάλης μέσα στο πεδίο των θεσμών, πρβλ. T.I. Oizerman, *The Making of Marxist Philosophy*, Progress Publishers, Moscow, 1981, σελ. 173 -174, πρβλ. επίσης Κ. Ψυχοπαίδης, «Δημοκρατία και Σοσιαλισμός στον κλασικό Μαρξισμό», *Επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης*, αρ. 4, 1982, σελ. 7-13. Πρβλ. ακόμα J. Mezaros, *Η θεωρία του Μαρξ για την αλλοτρίωση*, εκδ. Ράππα, Αθήνα, 1974.

13. Για την προβληματική αυτή, που περιέχει ήδη τον πυρήνα της «πραξολογικής» προσέγγισης της έννοιας της διαλεκτικής Ολότητας, η οποία εμφανίζεται αργότερα στη θεωρία του Λούκατς, πρβλ. Α. Heller, *Η θεωρία των αναγκών στον Μαρξ*, Αθήνα, 1975, σελ. 109.

14. Αυτή η διάσταση μεταξύ της επαναστατικής χειραφετητικής πράξης και της πολιτικής -θεσμικής πράξης μέσα στο Κρατικό-πολιτικό σύστημα προεκτείνεται και διατηρείται ως μόνιμη διάσταση μεταξύ της οικονομικής και πολιτικής ταξικής δράσης. Πρβλ. Bruno Trentin, «Partiti sindacati e movimenti di massa nella crisi italiana», στο P.C.I., *Classe operaia e movimento studentesco*, συλλογικό έργο, Guaraldi, Firenze, 1977.

15. Πρβλ. σχετικά, U Ceroni, *Ο Μαρξ και το σύγχρονο δίκαιο*, εκδ. Παρατηρητής, Αθήνα, 1983, σελ. 228-229.

16. Για την προσπάθεια διαλεκτικής ενοποίησης υποκειμενικού-αντικειμενικού στοιχείου στον Μαρξ πρβλ. Γ. Αποστολοπούλου, «Το πρόβλημα της πράξης στον Αριστοτέλη και στον Μάρξ», από την έκδοση, *Ο Μαρξ και η Φιλοσοφία*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τομέας Φιλοσοφίας, εκδ. Gutenberg, σελ. 57.

17. Για την κριτική στον Φουερμπαχ και την ανάδειξη της πράξης από τον Μάρξ ως κεντρικής γνωστοθεωρητικής κατηγορίας, πρβλ. Ε. Παπαδημητρίου, *Η σχέση του Μαρξ προς τη φιλοσοφική παράδοση*, όπ.παρ., σελ. 79.

18. Σε σχέση με το βασικό αυτό ερώτημα ο J. Farr κάνει σαφή διάκριση μεταξύ των νόμων που προκύπτουν στο εσωτερικό του αστικού σχηματισμού (π.χ. νόμοι της συσσώρευσης) και των γενικών αρχών με τις οποίες προσεγγίζονται οι ιστορικοί σχηματισμοί, και με βάση αυτή τη διάκριση απορρίπτει τη θέση της

ύπαρξης μιας νομοτελειακής εξελικτικής θεωρίας στον Μάρξ. Βλ., J. Farr Marx's Laws, εις *Political Studies*, 1986, XXXIV, σελ. 218 επ.

19. Για τη βασική προτεραιότητα που αποδίδει ο Κ. Μαρξ στις θεμελιώδεις έννοιες των παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων πρβλ. G.A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History*, Clarendon Press, Oxford 1987, κεφ. XI.

20. Στην Μαρξική αντίληψη το Κεφάλαιο προωθεί τόσο την ελαχιστοποίηση του εργατικού δυναμικού όσο και την εξαγωγή της μεγαλύτερης δυνατής υπεραξίας.

Στο σημείο αυτό ο Suchting αποδίδει την ενότητα των δύο αυτών βασικών τάσεων περισσότερο σε μορφές οικονομικής πρακτικής και όχι στην ουσία της ίδιας της δομής της εργασίας. μέσα στο πλέγμα των δεδομένων σχέσεων παραγωγής.

Παρόμοιες οικονομικές πρακτικές αρνούνται κατά τον Suchting την προκαθορισμένη Χεγκελιανή «τελικότητα» και τις κλειστές ολότητες των συστημάτων αναγκών-εργασίας, όπου η θεωρησιακή γενικευτική αντίληψη ενσωμάτωσε τις οικονομικο-κοινωνικές πρακτικές. Πρβλ. W.A. Suchting Marx, «Hegel and the Contradiction», *Philosophy of the Social Sciences*, 15, 1985, σελ. 409-432.

21. Για τη μεθοδολογική υπέρβαση που πραγματοποιεί ο Μάρξ στην κριτική της 4ης θέσης για τον Φωϋερμαχ, πρβλ. D. Mc Lellan, *The Young Hegelians and Karl Marx*, Mac Millan Press, 1980. Πρβλ. ακόμα, Alain Manville, *Metaphysique et Histoire, Marx versus Feuerbach Ontologie du sensible et Philosophie de la praxis*, εις, *R.M.M.*, 198, Paris, σελ. 389-403.

Αντίθετα ο G. Della Volpe αποδυναμώνει τη σπουδαιότητα της μεθοδολογικής τομής μεταξύ Μαρξ και Φωϋερμαχ σε σχέση με την κριτική τους στη Χεγκελιανή δομή. Πρβλ. Galvano Della Volpe, *La Logique comme science historique*, Paris, Puf 1977, σελ. 115.

22. Ο A.E. Buchanan υποστηρίζει ότι το αξιολογικό στοιχείο στηρίζεται στην ιδέα της μη-διασπασμένης συνειδησης και των μη διασπασμένων επιθυμιών-αναγκών των κοινωνικών ατόμων. Πρβλ. A.E. Buchanan, *Marx and Justice*, Rowmans Allanheld, New Jersey, 1982, σελ. 35.

Ακόμα για τη σύνδεση της Μαρξικής ανάλυσης με το ορθοπρακτικό ιδεώδες, ιδιαίτερα στο νεανικό έργο του Μαρξ, πρβλ. Κ. Ψυχοπαίδη, *Φορμαλισμός, Ιστορισμός και δεσμευτικότητα της πολιτικής πράξης*, τιμητικός τόμος σε μνήμη Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, 1988, σελ. 361, 378 επ.

23. Ο A. Lefebvre συνδέει το αξιολογικό στοιχείο στη μαρξική σκέψη με την ιδέα της ελευθερίας, μέσα από την ανάλυση των εμπειρικών ιστορικών σχέσεων. Πρβλ. A. Lefebvre, *Problemes actuels du marxisme*, Paris, 1963, σελ. 82.

24. Για τα μεθοδολογικά προβλήματα που τίθενται από τον Μαξ Βέμπερ στην έρευνα των κοινωνικών επιστημών, πρβλ. Η. Κατσούλη, *Επιστημονικά προβλήματα της σύγχρονης πολιτικής επιστήμης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1980.

25. Στη Βεμπεριανή έννοια του «ορθολογισμού» ο Γ. Λούκατς αντιπαραθέτει τον όρο της «πραγματοποίησης» επιδιώκοντας να υπερβεί τον «εξωτερικό» τύπο ορθολογισμού της κοινωνίας –τον οποίο υποστηρίζει ο Βέμπερ– μέσω ενός τύπου «εσωτερικού» κοινωνικού ορθολογισμού που θα υπερβεί την «πραγματοποιημένη» κοινωνική πραγματικότητα. Πρβλ. σχετικά A. Feenberg, *The Bias of*

Technology, εις, R. Pippin, A. Feenberg, C.P. Webel, Marcuse: *Critical theory and the promise of utopia*, ed McMillan, London, 1988, σελ. 243 επ.

26. Ο Max Weber δε θεωρεί τον ιδεότυπο ως ένα τελειωμένο θεωρητικό τύπο ούτε ως μια λογική αλληλουχία υποθέσεων, που μπορούν να επαληθευθούν ή να απορριφθούν από την εμπειρική έρευνα. Πρβλ. Max Weber, «Methodology of the Social Sciences», σελ. 90 και ακόμα C. Friedrich, «Some Observations on Weber's analysis of Bureaucracy», στο R.K. Merton (eds), *Reader in Bureaucracy*, Glencoe, 1963, σελ. 28.

27. Για τις σχέσεις της έννοιας «συγκεκριμένο-καθολικό» του Hegel και του «ιδεατού τύπου» του M. Weber, πρβλ. K. Larenz, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, Berlin-Goettigen-Heidelberg, Springer 1960.

28. Είναι χαρακτηριστική η αρνητική τοποθέτηση του Max Weber απέναντι στη λεγόμενη «οργανική» κοινωνιολογία του Schaffle αλλά και στην «ολική» μέθοδο του O. Spann στο έργο του, *Βασικές έννοιες Κοινωνιολογίας*, εκδ. Κένταυρος, Αθήνα, 1983, σελ. 237-242.

29. Max Weber, *όπ.παρ.*, σελ. 148

30. Max Weber, *όπ.παρ.*, σελ. 148.

31. *Όπ.παρ.*, σελ. 247, σημειώσεις του Max Weber στο κείμενο.

32. *Όπ.παρ.*, σελ. 60.

33. *Όπ.παρ.*, σελ. 60, 61.

34. Ο M. Albrow αποσυνδέει την έννοια της αποδοτικότητας από τη γραφειοκρατική ορθολογικότητα και ταυτίζει τη Βεμπεριανή αντίληψη της γραφειοκρατίας με ένα σύστημα δομών και κανόνων που ελαχιστοποιούν την αυθαιρεσία, πρβλ. M. Albrow, *Bureaucracy*, 1970.

35. Πρβλ. Νίκου Μουζέλη, *Οργάνωση και Γραφειοκρατία. Ανάλυση των σύγχρονων θεωριών*, εκδ. Μαθιουδάκη-Ανδρονόπουλου, Αθήνα, 1991, σελ. 90.

36. Ο προβληματισμός αυτός ωστόσο δεν σημαίνει ότι ο Max Weber αποδέχεται ως νομοτελειακή αυτή την εκδοχή. Αντίθετα, όπως τονίζει ο Πανταζής Τερλεξής «ενώ πράγματι η μελλοντική εξέλιξη της ανθρωπότητας απεικονίζεται με τρόπο ζοφερό, ο Weber δεν παύει να διακηρύσσει ότι το άτομο έχει τη δύναμη να παρέμβει αποτελεσματικά, ίσως και σωτήρια, σε όλους αυτούς τους περιορισμούς της «άψυχης μηχανής» πρβλ. Π. Τερλεξή, *Διευθυντικές Ολιγαρχίες*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1996, σελ. 129.

37. Για τη συνέπεια του περιορισμού της ατομικής ελευθερίας του ατόμου-μέλους της γραφειοκρατικής δομής και την αδυναμία του να συνδέσει το ατομικό του πράττειν με τους οργανωτικούς-στρατηγικούς στόχους της όλης γραφειοκρατικής οργάνωσης, πρβλ. H.H. Gerth, C. W Mills, *όπ.παρ.*, σελ. 221-224 και ακόμα A. Salomon, «M. Weber's political ideas», *Social Research*, τόμ. 2, 1935, σελ. 278.

38. Πρβλ. K. Mannheim, *Man and Society in an Age of Reconstruction*, 1948, σελ. 51. Πρβλ. ακόμα για το πρόβλημα της πλήρους αποσύνδεσης του γραφειοκρατικού μέλους από τις ευρύτερες πολιτικές και γραφειοκρατικές στρατηγικές, R. Bendix, *Max Weber: an Intellectual Portrait*, New York, 1962, σελ. 493.

39. Πρβλ. R.K. Merton, «Bureaucratic Structure and Personality», εις, *Reader in Bureaucracy*, σελ. 261-372.

40. Πρβλ. Νίκος Μουζέλης, *όπ.παρ.*, σελ. 88.

41. Πάντως, ο τονισμός των τυπικών, ορθολογικών κατά το σκοπό, πλευρών της πολιτικής διαδικασίας διαμορφώνει μια ασαφή σχέση προς το πλέγμα των δομών του οικονομικού ορθολογισμού. Όπως επισημαίνει ο Κ. Ψυχοπαίδη «Οι σχέσεις μεταξύ των δύο πεδίων (οικονομικού και πολιτικού) μπορούν να θεματοποιηθούν στην επιστημολογία αυτή μόνο ως εξωτερικές αντιστοιχίες. Τίθεται το ερώτημα κατά πόσον στοιχεία του ενός τύπου είναι για τα στοιχεία του άλλου τύπου κατά περίπτωση «σημαντικά», «ευνοϊκά», ή ότι έχουν «ενδιαφέρον». Πρβλ. Κ. Ψυχοπαίδη, *Ιστορία και Μέθοδος*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1994, σελ. 346.

